

ن من
۱۲۵

رسالة السيد السید

حضرت مولانا یعقوب چرخانی

مکتبہ تحفہ دارت فارسی ایران و پاکستان

578/1

تصویر نمبر ۱۰

سَلَامٌ عَلَيْكَ يَا عَلِيُّ

حضرت مولانا یعقوب چرخچی رحمۃ اللہ علیہ

ترمیم و تعلیق و پیشگفتار از

محمد نذیر راجھا

مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان

53251

مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان

شماره عمومی ----- ۳۴

تصوف و عرفان ----- ۸

سخن مدیر

بنام خداوند بخشنده مهربان

فکر تاسیس مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان به اراده دانش پرور و
فرهنگ گستر اعلیحضرت بهایون شاهی شاهنشاه آریامهر و حضرت رئیس جمهوری پاکستان به صورت
اعلامیه مشترکی در ۱۳ آبان ماه ۲۵۲۸ شاهنشاهی برابر با ۴ نوامبر ۱۹۴۹ میلادی پدیدار گردید
وزارت فرهنگ و هنر ایران و وزارت آموزش و تحقیقات علمی پاکستان مامور شدند که
مشترکاً طرح تشکیل مرکز تحقیقات را تهیه، تنظیم و اجراء کنند. با حسن نیت و حسن تعاون موجود
در میان مسئولان دو وزارتخانه، همزمان با مشخص شدن حدود و طرح مقدمات اجرای آن
نیز فراهم شد و مرکز تحقیقات فارسی در روز اول آبان ماه ۲۵۳۰ برابر با ۲۳ اکتبر ۱۹۷۱
میلادی در راولپنڈی شروع به کار کرد.

موافقتنامه چنین شروع می شود:

”به منظور تشبیه و ادامه همکاری فرهنگی و آموزشی و زبانی بین ایران و
پاکستان و برای رسیدن به حد اعلاای تفاهم بین دو کشور از طریق تعاون
صادقانه و همبستگی دوستانه در این زمینه ها دولت شاهنشاهی ایران و
دولت جمهوری اسلامی پاکستان تصمیم گرفته اند که این موافقتنامه را
برای همکاری در زمینه های فرهنگی و آموزشی منعقد سازند“

و در آغاز اساسنامه بدین مرکز چنین توصیف شده است:

”پاکستان افتخار دارد که دارای یک میراث فرهنگی است که در طی قرون از
زبان و ادب و هنر فارسی مایه گرفته است. اینک به منظور حفظ و توسعه

نشر و ترویج این میراث فرہنگی، موسسہ فی بہ نام مرکز تحقیقات فارسی
 ایران و پاکستان با شش ہک مساعی وزارت فرہنگ و ہنر دولت شاہشاہی
 وزارت آموزش و تحقیقات علمی پاکستان برتہ نامحدودی و کشور
 پاکستان تاسیس می شود۔

یکی از بہنمای این مرکز طبع و نشر متون قدیم فارسی است بہ ویژه آنہا کہ مربوط
 بہ تصوف و عرفان است۔ از ان روی کہ در ایران و پاکستان کتابہای صوفیان و
 عرفان از مجموعیتی خاص برخوردار است۔ اکنون رسالہ ای کوچک ازین نوع پیشکش
 می شدہ کہ پرداختہ دست پڑ و ہشگری نو پاست، پڑ و ہشگری کہ ہش سال کار و
 تحقیق درین مرکز مراحل کارآموزی را پشت سر گذارند و اکنون نخستین کار تحقیقی خود را ارائه
 می کنند وی درین پڑ و ہش خود را مرہون استاد احمد منزوی می داند۔ ہمانگونہ کہ مانیز
 خود مرہون کار شہا زوزنی و مداوم استاد، ستیم و بزودی ثمرہ کار ایشان را خواہیم دید۔
 انشاء اللہ۔

مدیر مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان

سید ہدی غزوی

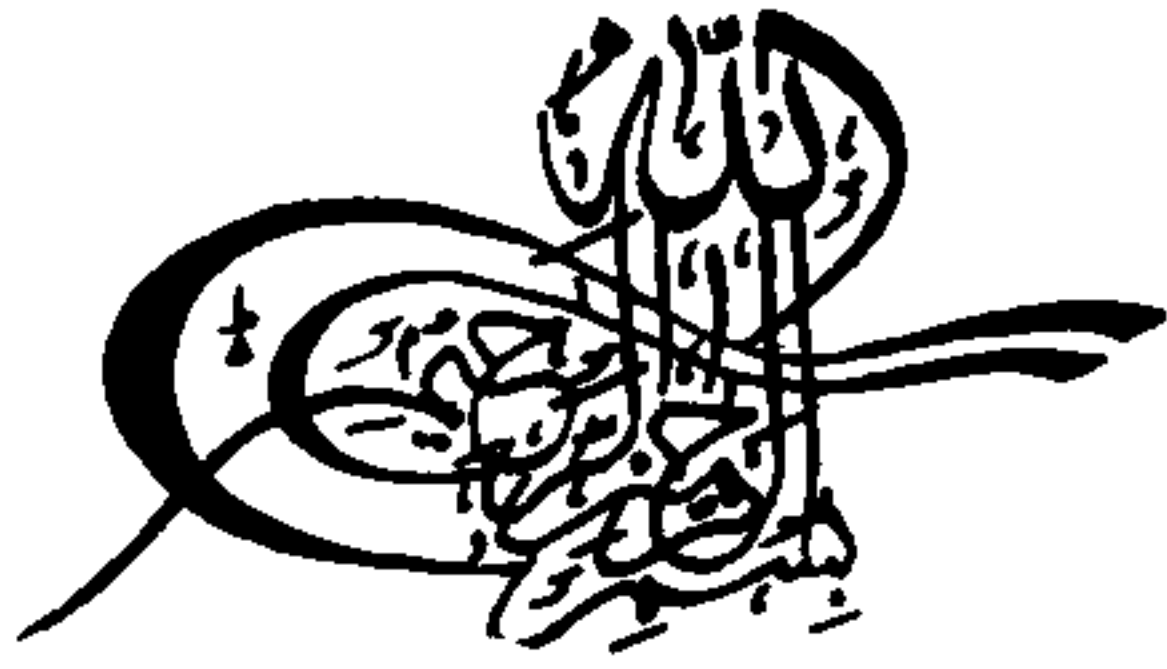
اسلام آباد (پاکستان) ۱۲ خرداد ۲۵۳۷ شاہشاہی

مختصات این کتاب

نام کتاب	: رساله ابدالیه .
مؤلف	: حضرت مولانا یعقوب چرخي رحمه الله عليه .
مصحح	: محمد نذیر رانجھا .
سخن مدیر	: دکتر سید ممدی غروی . مدیر مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان . اسلام آباد .
چاپ	: مکتبہ جدید پریس لاہور .
ناشر	: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان . اسلام آباد .
تعداد	: ۱۰۰۰
کاغذ	: ۷۰ گرمی سفید ، ساخت پاکستان .
قطع	: ۱۵ × ۲۲ سانتیمتر .
خطاط	: مولانا عبدالعزیز . راولپنڈی .
تاریخ چاپ و نشر	: خرداد ماه ۲۵۳۷ شامینشاهی / جمادی الثانی ۱۳۹۸ هجری / مه ۱۹۷۸ میلادی
محل انتشار	: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان . اسلام آباد .
بها	: ۲۰ روپیہ پاکستانی .
حق چاپ برای مصحح و مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان محفوظ است .	

فہرست مطالب

صفحہ	عنوان
یک — سی و سہ	پیشگفتار و احوال و آثار حضرت مولانا یعقوب چرخي رحمة اللہ علیہ
۳۶ — ۱	متن رسالہ ابدالیہ
۶۵ — ۳۷	تعلیقات
۷۴ — ۷۱	مآخذ و منابع
۸۱ — ۷۶	راہنمای رسالہ ابدالیہ
۸۳ — ۸۲	نمونہ نسخہ خطی دیوان ہند

پیشگفتار

در احوال و آثار حضرت مولانا یعقوب چرخنی رحمۃ اللہ علیہ

نسب نامہ

یعقوب بن عثمان بن محمود بن محمد بن محمود الغزنوی ثم الچرخنی ثم السمرقندی

معروف مولانا یعقوب چرخنی؟

بنابر گفته شادروان سعید نفیسی: "نسبت او را سمرقندی ہم نوشته اند

... و چندی در شیراز ساکن بود"

کاتب نسخہ خطی ابدالیہ موجود در کتابخانہ سراجیہ خانقاہ شریف احمدیہ

۱- تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی جلد اول ص ۲۴۴ و جلد دوم ص ۷۷۸.

سعید یہ، موسیٰ زئی شریف بخش دیرہ اسماعیل خان نسبت ایشان را
 "الشترزی" و کاتب نسخہ خطی موجود در کتابخانہ دیوان بندلندن "السوزی" و کاتبان
 نسخہ های خطی کتابخانہ گنج بخش مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان اسلام آباد
 "السوزی" نوشتہ اند. اما در رسالہ نانہ حضرت مولانا یعقوب چرخچی خود آورد
 اند:

"سمرز و ہیبت از دہای چرخ کہ در اول بساتین چرخست مسکن
 آباء و اجداد این فقیر آنجاست"
 از این عبارت پیدا است کہ نسبت صحیح مولانا یعقوب چرخچی
 "الغزنوی ثم الچرخی ثم السمرزی" است نہ "سمروری" و "السوزی" و "الشترزی" و
 "السوزی" و "الشیرازی".

پدربزرگوار

حضرت مولانا یعقوب چرخچی در تفسیر خود چند جا ذکر کرده اند کہ از

آن معلوم می شود که پدر ایشان از ارباب علم و مطالعه و مردی پارسا و متصوف بودند، ریاضت ایشان بدان اندازه بود که روزی از خانه همسایه

آب آوردند چون آب آن در کاسه یتیم بود نخوردند!

و این رباعی را از زبان پدر خود آموخته بودند:

جز فضل تو راه کی نماید مارا

جز جود تو بندگی که شاید مارا

گر چله هر دو کون طاعت داریم

بی لطف تو کار بر نیاید مارا

جای دیگر نیز پدرشان به ایشان دعایی را آموخته بودند که همیشه پس

از قرائت سوره علم بخوانند^۲

زایش

تذکره حاتار تارخ زایش مولانا یعقوب چرخي را نوشته اند.

۱- تفسیر چرخي بحواله پیشگفتار نایب ص ۹۷. ۲- تفسیر چرخي ص ۱۱۵ بحواله ایضاً.

آموزش و پرورش

مولانا فخر الدین علی بن الحسین الواعظ الکاشفیؒ "نوشتہ کردہ: چند ہی

در جامع ہرات و چند گاہ در دیار مضر تحصیل علوم مشغول ہوئے اند و با شیخ زین الدین

خوافی (م ۸۲۳ یا ۸۳۴ یا ۸۳۸ھ ق) ہم درس ہوئے اند و نزد مولانا شہاب

الدین سیرمیؒ کہ از کبار علمای زمان ہوئے است، تلمذ فرمایند و اجازت

فتویٰ از علمای بخارا گرفته بودند۔

ملاقات با حضرت خواجہ نقشبندؒ

حضرت مولانا یعقوب چرخي رحمۃ اللہ علیہ قبل از بیعت با حضرت خواجہ

بہاء الدین نقشبند رحمۃ اللہ علیہ (م ۷۹۱ھ ق) با ایشان عقیدت و محبت

خاص داشتند۔ چون بعد از کسب اجازت فتویٰ عزم بر گشتن چرخ کردند۔

روزی در خدمت حضرت خواجہ نقشبند رحمۃ اللہ علیہ رفتند و بہ تواضع و تضرع

۱۔ رشحات عین الحیات ص ۷۹ و تذکرہ مشایخ نقشبندیہ ص ۱۴۰۔

۲۔ تذکرہ مشایخ نقشبندیہ ص ۱۴۲۔ ۳۔ رشحات عین الحیات ص ۷۹۔

عرض نمودند: گوشه خاطر می بیند و آرید. حضرت خواجہ نقشبند فرمودند: این زمان کہ عزیمت کرده نزد ما آمده آید. مولانا یعقوب چرخئی گفتند:

دوستدار خدمتم. حضرت خواجہ نقشبند فرمودند: از چه جهت؟ مولانا یعقوب چرخئی گفتند: از آن جهت کہ شما بزرگید و در عوام الناس مقبول هستید.

حضرت خواجہ نقشبند فرمودند: دلیلی بہتر ازین می باید کہ شاید این قول شیطانی باشد. حضرت مولانا یعقوب چرخئی گفتند: حدیث صحیح است کہ چون حق سبحانہ و تعالیٰ بندہ را دوست خود می سازد، دوستی او را در دلمای بندگان می اندازد. حضرت خواجہ نقشبند تبسم کردند و فرمودند: ما عزیزانیم!

ازین سخن ایشان حال مولانا یعقوب چرخئی دیگرگون شد. زیرا کہ یک ماہ قبل ازین واقعہ حضرت مولانا یعقوب چرخئی در خواب دیدہ بودند کہ حضرت خواجہ

۱- منظور ایشان اشارہ بہ خواجہ علی رامینئی، از خلفای خواجہ محمود انجیر فغوی (م ۱۷ ریح الاول ۷۱۷) است کہ ملقب بہ خواجہ عزیزان علی است. و وی شہر مشہر شدہ خواجہ بہا، الدین نقشبند است کہ در ۲۸ ذی القعدہ ۷۲۱ هجری درگذشتہ و خاکجایش در توارزم واقع است. (خریئۃ الاصفیاء، جلد اول، ص ۵۴۳).

نقشبند بایشان می فرمودند: "مرید عزیزان شو، تو حضرت مولانا یعقوب چرخئی

این خواب را فراموش کرده بودند. چون حضرت خواجہ نقشبند فرمودند کہ ما عزیزان

آن خواب بر یاد حضرت مولانا یعقوب چرخئی آمد.

بعد از این حضرت مولانا یعقوب چرخئی از حضرت خواجہ نقشبند

خوابش کردند کہ خاطر شریف با من دارید. حضرت خواجہ نقشبند فرمودند:

"شخصی از حضرت خواجہ عزیزان علیہ الرحمۃ و الرضوان خاطر طییبہ است

و ایشان فرمودہ اند کہ در خاطر غیر نمی ماند چیزی پیش ما بگذارد کہ چون آزار بنیم

ترا یاد خوابیم کرد. باز حضرت خواجہ نقشبند بہ مولانا یعقوب چرخئی فرمودند:

"تو چیزی نداری کہ پیش ما بگذاری لذا کلام من ہمراہ ببر. بگاہ کہ این را خوابی

دید ما را یاد خوابی کرد و خوابی بیافت و برکت این بر خانوادہ تو باشد." باز

فرمودند کہ درین سفر مولانا تاج الدین شتی کوکلی را دریاب کہ وی از اولیاء اللہ است^۱

۱- ریحات عین الحیاة، ص ۷۶. ۲- انسیہ ص ۱۷.

۳- ریحات عین الحیات، ص ۷۷.

عزیمت از بخارا

پس حضرت مولانا یعقوب چرخئی از حضرت خواجہ نقشبند اجازہ

سفر خواستند و از بخارا رو بہ بلخ نہادند۔ در راہ احتیاجی پیش آمد و ایشان از بلخ بدشت کوکک رفتند و اشارت حضرت خواجہ نقشبند با ایشان یاد آمد کہ ملاقات با مولانا تاج الدین دشتی کوککی بکنید۔

ملاقات با مولانا تاج الدین و مراجعت بہ بخارا

حضرت مولانا یعقوب چرخئی بعد از جستجوی بسیار مولانا تاج الدین دشتی کوککی را دریافتند و با ایشان ملاقات کردند۔ این ملاقات ارادت مولانا دشتی کوککی با حضرت خواجہ نقشبند بر قلب مولانا یعقوب چرخئی چنان تاثیر کرد کہ ایشان باز عزم بخارا کردند کہ بردست مبارک حضرت خواجہ نقشبند بیعت کنند۔

ملاقات با مجذوبی

در بخارا مجذوبی بود کہ حضرت مولانا یعقوب چرخئی بوی عقیدت تمام

داشتند۔ از وی پرسیدند: "آیا من در خدمت حضرت خواجہ نقشبند بروم؟"
 مجذوب گفت: "زود بروی تو بر خاک چند خطوط کشید حضرت مولانا یعقوب
 چرخى با خود گفتند: این خطوط را شمار می کنم۔ اگر فرد باشد دلیل بر حقیقت این
 داعیہ خواهد بود کہ: ان اللہ فردٌ ویحب الفرد (خدا یکی است و یکی را دوست
 می دارد)۔ چون شمار کردند، فرد بود!

ملاقات دوم با حضرت خواجہ نقشبند^۲

بعد از این رویداد حضرت مولانا یعقوب چرخى را به بدایت خدای
 تعالیٰ یقین شد کہ حضرت خواجہ نقشبند^۲ از خواص اولیاء اللہ اند و کامل و مکمل اند۔
 پس از اشارات غیبیہ و واقعات کثیرہ ایشان از قرآن مجید فال گرفتند۔
 این آیت بر آمد: **أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ اِقْتَدُوا** (ترجمہ:
 ایشان آنند کہ خدا راہ نمود ایشانرا، براست راہی ایشان پی بر، و پس روی گیر)۔^۳

۱۔ رحمت عین الحیاة ص ۷۷۔ ۲۔ پارہ ۷ سورہ الانعام، آیت: ۹۰۔

۳۔ کشف الاسرار و عدۃ الابرار، جلد سوم، ص ۴۱۲۔

مولانا یعقوب چرخئی در آخر روز و فرج آباد کہ مسکن ایشان بود، متوجہ

مزار شیخ سیف الدین باخرزی (م ۱۵۱ھق) نشسته بودند کہ ناگاہ بیک

قبول الہی در رسید و بیقراری در باطن ایشان پیدا شد. پس قصد خانقاہ حضرت

خواجہ نقشبند[ؒ] کردند. چون بقصر عارفان (خانقاہ حضرت خواجہ نقشبند[ؒ])

رسیدند حضرت خواجہ نقشبند[ؒ] را کنار راہ منتظر دیدند. رفتار حضرت خواجہ

نقشبند[ؒ] بایشان خیل بالطف و محبت بود.

بیعت با حضرت خواجہ نقشبند[ؒ] کردن

بعد از ادای نماز حضرت مولانا یعقوب چرخئی در خدمت حضرت

خواجہ نقشبند[ؒ] عرض نمودند کہ مرا ہم جزو مریدان خود فرمایید. حضرت خواجہ نقشبند[ؒ]

گفتند کہ در حدیث است: "العلم علماں، علم القلب فذلک علم نافع، علم الانبیا،

و المرسلین و علم اللسان فذلک حجۃ اللہ علی ابن آدم؛" در ترجمہ: علم دو نوع است.

علم دل پس این علمی است سو و بخش کہ خداوند بہ انبیا، و پیغمبران یاد داد و علم

۱- رسالہ قدسیہ ص ۱۰۸ بحوالہ کنز الہدایات و تذکرہ مشائخ نقشبندیہ ص ۱۳۰.

زبان پس آن بر ابن آدم حجت است. تو امید است کہ از علم باطنی نصیبی
تو رسد و فرمودند کہ در حدیث است: "اذا جالستم اهل الصدق فاجلسو تم بالصدق

فانتم جو ایس القلوب یدخلون فی قلوبکم وینظرون الی همکم وینا تمکم."

(ترجمہ: ہر گاہ شہاد صحت اہل صدق نشستید پس با آنان با صدق بنشینید

زیرا آنان با زبسان دل بستند. آنان در دل شہاد داخل می شوند و ہمتی ہا

و نیت ہای شمارا در می یابند). "و ما ما مویم بیخود کسی را قبول نمی کنیم. شب

بینیم کہ چه اشارت میشود. اگر ترا قبول کنند. ما نیز قبول می کنیم!"

این شب بر حضرت مولانا یعقوب چرخي چنان سخت گذشت کہ بے پروا

نشی چنان نگذرا نیدہ بودند. ایشان درین فکر بودند کہ شاید حضرت خواجہ ^{نقشبند}

را قبول نکنند. صبح حضرت مولانا یعقوب چرخي ترسان و ہراسان با حضرت

خواجہ نماز فجر ادا کردند. حضرت خواجہ نقشبند با ایشان فرمودند: "مبارک باد

کہ اشارت بقبول شد، ما کسی را کم قبول می کنیم و اگر قبول می کنیم دیر قبول

۱- رذات عین الحیاة ص ۷۸ و انیسہ ص ۲ و تذکرہ مشائخ نقشبندیہ ص ۱۳۰.

می‌کنیم. اما تا هر کسی چون آید و وقت چون باشد، بعد از آن کرسی نامه
 مشایخ خود را تا بحضرت خواجہ عبدالحق غجدوانی قدس اللہ تعالیٰ سرارہم پیا
 کردند و حضرت مولانا یعقوب چرخئی را بوقت عدوی مشغول کردند و فرمودند
 کہ اول علم لدنی این سبق است کہ حضرت خواجہ حنظلہ السلام بحضرت خواجہ
بزرگ (خواجہ عبدالحق غجدوانی رحمۃ اللہ علیہ) رسانیدہ^۲.

عطای خلافت

حضرت مولانا یعقوب چرخئی پس از بیعت مدنی در خدمت حضرت
خواجہ نقشبند می‌بودند و مدتی از حضرت خواجہ علاء الدین عطار رحمۃ اللہ علیہ
 (ص ۸۰۲ ح ق) تکمیل تعلیم و تربیت می‌کردند^۳.

تا اینکه حضرت خواجہ نقشبند ایشان را اجازه دادند کہ از بخارا بروند،

۱- خواجہ عبدالحق غجدوانی، از خلفای نامی خواجہ یوسف بہدائی (د ۲۷۳ ج ۵۳۵ ق ۱) است کہ در شهر غجدوان
 شش فرسخی بخارا زاده شد و در ۱۲ ربیع الاول ۵۷۵ هـ ق و در بہان غجدوان بخاک سپرد شد است در خزینۃ
 الاصفیاء، ج اول ص ۵۳۷-۵۳۴-۲. شجاعت عین الحیاة ص ۷۸. ۳- خزینۃ الاصفیاء، ج اول ص ۵۶۷.

و حضرت خواجہ نقشبند وقت تو دینے بہ ایشان فرمودند: "آپنی ازما بتور سیدہ
 است بہ بندگان خدائی تعالیٰ برسان تا سبب سعادت باشد" باز سہ بار
 گفتند: "ترا بخدا سپردیم" نیز اشارہ متابعت حضرت خواجہ علاء الدین عطاء
 کردند.^۳

عزیمت از بخارا

حضرت مولانا یعقوب چرخئی از بخارا بہ شہر کش دمنوعی از اصفہان

یا ماورا النہر رسیدند. و چندی در آنجا اقامت کردند. درین میان خبر در
 گذشت حضرت خواجہ نقشبند^۱ بگوش ایشان رسید کہ موجب اندوہ و غم شد و دین
 فکر رفتند کہ مبادا باز دنبال عالم مادی روم و از آرزوی طلب حق بمانم حضرت
 مولانا یعقوب چرخئی^۲ روح حضرت خواجہ نقشبند^۳ را دیدند کہ این نگرانی را با اشارہ
 بر طرف کردند پس حضرت مولانا یعقوب چرخئی^۴ تصمیم گرفتند کہ بہ گروہی از درویشان

۱۔ رشحات عین الحیاة ص ۷۸ و انیس ص ۳ و تذکرہ مشائخ نقشبندیہ ص ۱۴۱

۲۔ انیس ص ۳ و تذکرہ مشائخ نقشبندیہ ص ۱۴۱. ۳۔ رشحات عین الحیاة ص ۷۸ و تذکرہ مشائخ نقشبندیہ ص ۱۴۲

به پیوندند و طریق آنان را اختیار کنند. دوباره در عالم روحانی حضرت خواجہ

نقشبند "حضرت مولانا یعقوب چرخئی" را ازین اراده باز داشتند. باری حضرت

مولانا یعقوب چرخئی، حضرت خواجہ نقشبند را در عالم روحانی دیدند و از ایشان

پرسیدند که کدام عمل کنم که بان در قیامت شما را دریابم. ایشان فرمودند:

"متابعت شریعت محمدی"

کسب سلوک و خدمت خواجہ علاء الدین عطار

حضرت مولانا یعقوب چرخئی چیزی درکش اقامت کردند و بعداً به بختیان

رفتند چون بدانجا رسیدند، از حضرت خواجہ علاء الدین عطار نامرئی دریا

که در آن اشاره بتابعت خود رفته بود. حضرت مولانا یعقوب چرخئی عمام

چغانیان شدند و چند سال در صحبت حضرت خواجہ علاء الدین عطار ماندند.

خواجہ عطار بر مولانا یعقوب چرخئی "لطف بی پایان می فرمودند.

چون خواجہ علاء الدین عطار بتاریخ ۲۰ ربیع الاول ۸۰۲ هـ ق

درگذشتند، حضرت مولانا یعقوب چرخئی از چغانیان بھصار آمدند و خواستند

کہ دستور حضرت خواجہ نقشبندؒ را بجای آورند یعنی: آنچه از ما بتورسیدہ است
 بہ بندگانِ خدا کی تعالیٰ برسان و بنا بہت حال حاضرین را بطریق خطاب
 و غائبین را بذریعہ خط و کتابت تبلیغ بکن!

درگذشت

شنبہ ۱۵ سنہ ۸۵۱ هـ ق. مصادف با ۲۲-۲۳ آوریل ۱۴۴۷ م. در حصار

مولانا یعقوب چرخمیؒ در ۷۸۲ هـ ق. در بخارا خوابی دیدہ اند کہ آنرا

در تفسیر خود نیز تذکرہ داده اند. از این حساب برمی آید کہ این واقفہ شصت

و نہ سال قبل از وفات ایشان بودہ است. و اگر دران عمر کہ آغاز طالب العلی

و استعداد سفر از ہرات تا بخارا بودہ، اقلًا بیست سال از عمر شان می گذشت.

پس عمر ایشان را کم از کم در حدود ہشتاد و نہ سال باید تخمین کرد. و چون

فاصلہ میان وفات ایشان و خواجہ بزرگ بہاء الدین نقشبندؒ (۶۰) سال

۱- انسیدہ ص ۵ و تذکرہ مشائخ نقشبندیہ ص ۱۴۲.

۲- تفسیر چرخمیؒ ص ۷۷.

می باشد و ایشان بخدمت خواجہ بہاء الدین نقشبند رسیده، باین حساب نیز
باید عمر درازیافته باشند!

خاکجای

ملا علی بن الحسین الواعظ الکاشفی در "رشتات عین الحیات" نوشته

است که قبر مبارک ایشان در موضع هلفتور واقع است که وہی حصار^۱ است

و ہمین روایت را نوربخش توکلی^۲ در تذکرہ مشائخ نقشبندیہ آورده است^۳

ولی شادروان سعید نفیسی در تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان

فارسی می نویسد (مولانا یعقوب چرخچی): "در حصار شادمان در ۸۵۱ھ

در گذشت^۴... قبر وی اینک در کالج زلنین در ۵ کیلومتری دوشنبہ

پایتخت تاجیکستان در وادی چغانیان در جاییست که سابقاً شهر حصار

شادمان در آنجا بوده و بعد بحصارات معروف شده و ایک اثری از آن

۳- ص ۱۴۲.

۲- ص ۷۶.

۱- پیشگفتار نائیبہ ص ۹۹.

۴- جلد اول: ص ۲۶۵.

شہر نیست و تنها یک حمام و دو مزار از آن مانده است!

اولاد

۱- حضرت یوسف چرخئی^{۶۷} فرزند حضرت مولانا یعقوب چرخئی^{۶۸} که

جانشین پدرشده و قبر وی تقریباً در ۵۰ کیلومتری دوشنبه است، در جایی

که اینک بنا چرتک معروف است و ساختمانی بسک قبر تیمور دارد، و

آبجا در کمر کوه خانقاهی بسیار بزرگ کنده اند و اندرون آن چند حجره است^{۶۹}

۲- در تفسیر مولانا یعقوب چرخئی^{۷۰} آمده است که ایشان فرزندی

داشته اند که در عمر ہفده سالگی رخت از جهان بسته و پدر را برگ خویش

و انذار گردانیده مولانا یعقوب چرخئی در این باب چنین می نگارند: این فقیر

را فرزندی بود چهار ماہ کم ہفده سالہ بانواع کمالات آراستہ حسن صورتی و

خلق معنوی داشت. چون وی فوت شد خاطر ممتالم شد، بر سر قبر وی متوجہ

۱- جلد دوم ص ۷۷۸-۷۷۹.

۲- تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی جلد دوم ص ۷۷۹.

بودم، مخاطبم از روحانیت او این بیت گذشت:

با دو قبلہ دررہ توحید نتوان رفت راست

یا رضای دوست باید یا ہوامی خویشتن^۱

(حکیم سنائی)

بگمان این ناچیز این پسر غیر از یوسف چرخ^۲ است.

خلیفہ وجانشین

حضرت خواجہ عبید اللہ احرار^۳ (م ۲۹۔ ربیع الاول ۵۸۹۵ ق.) عارف

مشہور این قرن خلیفہ وجانشین حضرت مولانا یعقوب چرخ^۲ شدند.

ارادت خواجہ عبید اللہ احرار مولانا یعقوب چرخ^۲

خواجہ عبید اللہ احرار یکی از بزرگترین مشائخ طریقتہ نقشبندیہ است.

مولانا نور الدین عبدالرحمن جامی^۴ عارف بزرگ وشاعر نامور ہرات بعد از

۱- پیشگفتار نائیبہ ص ۹۷.

۲- تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی، جلد اول ص ۲۶۵.

سعد الدین کاشغری دست ارادت باو داده و در اکثر تالیفات خویش
از ان رہبر روحانی با احترام ذکر کرده و دیباچہ کتب خود را بنام وی موشح
گردانیدہ۔ این شخصیت عالی مقام دست ارادت مولانا یعقوب چرخ
داده است۔

خواجہ احرار۔ از ہرات براہ چل دختران تا حصار رفت و از فرط
اخلاص اکثر پائی پیادہ این راہ دراز را پیہود۔

ہنگامی کہ خدمت مولانا رسیدہ اول مولانا بہ سیامی خشکین در نظر وی
جلوہ کردند و بیاضی نیز در جہہ مبارک پدیدار بودند۔ خواجہ احرار را کراہتی
در خاطر پیدا شد۔ مولانا دست خویش را باز کشیدند بار دوم بصورتی
در نگاہ خواجہ احرار متجلی شدند کہ خواجہ بی اختیار گردید و دست خود را دراز نمود۔
مولانا یعقوب چرخ گفتند:

این دست مرا خواجہ بزرگ بہاء الدین نقشبند بدست گرفتہ بودند و
گفتہ بودند: دست تو دست ماست، ہر کہ دست تو گیرد، دست ما را گرفتہ

است۔ آنگاہ طریقہء خواجگان و وقوف عدوی را بایشان تلقین کردند!

آثار

سخنوری: "مولانا یعقوب (چرخئی) گاہ شعری میگفتہ۔ این اور است

(رباعی): تا در طلب گوهر کانی کانی

تا زنده بوی وصل جانی جانی

فی الجملہ حدیث مطلق از من بشنو

بر چیز کہ در جستن آئی آئی

(بہفت قلمیم (ج ۱) ص ۳۳۴ و نائیبہ ص ۱۲۶)

دکتر عبدالرسول حنیف پور در فرہنگ سخنوران در صفحہ ۴۵۸ برای احوال و

اشعار مولانا یعقوب چرخئی بہ بہفت قلمیم رازی نسخہ خطی موجود در کتابخانہ سپہسالار تہران

شمارہ ۲۷۳۴ و سفینہ خوشگو نسخہ خطی موجود در کتابخانہ سپہسالار تہران شمارہ ۲۷۲۵

ارجاع دادہ است۔ در بہفت قلمیم چاپ تہران رباعی فوق الذکر مولانا چرخئی موجود است

۱- پیشفتار نائیبہ ص ۱۰۷-۱۰۸۔ ۲- نائیبہ: جوہر۔ ۳- نائیبہ: بر چیز کہ تو طالب آئی آئی۔

زیرا نسخہ خطی سفینہ خوشگودر دسترس من نیست لذا تم تو اسٹم از آن استفادہ کنم و
 و متاسفانہ در سفینہ خوشگودر تالیث چاپ پتندہ نیز احوال مولانا مذکور نیست
 از کتاب رنجات برقی آید کہ مولانا یعقوب چرخ مصنفات متعدّد
 داشتند. اما مع الاسف از ان ہا نام نبرده اند!

در بارہ آثار مولانا یعقوب چرخ نیز بررسی کاملی تا کنون انجام نرفته
 است، آقای خلیل اللہ خلیل، در پیشگفتار "نایبہ" از سہ اثر ایشان: تفسیر
نایبہ و رسالہ مختصر در اثبات وجود اولیاء و مراقبت ایشان (کہ بہان ابدالیہ) است
 یاد کرده اند و آقای سعید نفیسی در "تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی"
 از تفسیر النبیہ، روایح و شرح رباعیات نام می برند، و بدینگونہ دو کتاب
 تازہ یکی بنام "روایح" و دیگری بنام "شرح رباعیات" بر سہ اثر یاد شدہ از سہ
 آقای خلیل اللہ خلیل افزوده شدہ است، ولی در برابر "نایبہ" و "ابدالیہ" را از
 قلم انداختہ اند.

در اینجا، هفت اثر ایشان را که این ناچیز دیده و پاربرسی کرده
 با نشانیهای کتابشناسی نشان می دهد، با ذکر اینکه یکی از این شش اثر
 یعنی ”روایح“ تا آنجا که این ناچیز آگاهی دارد، در دست نیست و تنها جایی
 که از آن نام برده شده است، در همان اثر شادروان سعید نفیسی است. و
 من خوابش مندم که اگر کسی آگاهی از آن دارد مرا مطلع سازد، چه من آرزو
 دارم که بتوانم بررسیهای خود را در مورد حضرت مولانا یعقوب چرخنی و نگاشته
 های ایشان دنبال کنم.

۱- تفسیر یعقوب چرخنی

در این کتاب تسمیه، تعویذ، سوره فاتحه و پاره بیت و نهم و سی ام
 قرآن مجید را تفسیر کرده اند، و بسال ۱۸۵۱ هـ ق. به پایان رسانیده اند. بارها در
پاکستان و هند چاپ شده است، از آن میان، ۱- ۱۳۰۸ هـ ق. گلشن،

۱- تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی، جلد اول، ص ۲۶۵.

۲- فهرست کتابهای چاپی فارسی جلد اول، ص ۴۳۵.

۲۔ حاجی عبد الغفار و پسران تاجران کتب ارگ بازار قندھار

(افغانستان) در ۱۳۳۱ھ ق. مطبع اسلامیہ ستیم پریس، لاهور.

۲۔ نائیمہ

در شرح دیباچہ مثنوی کہ در پایان آن حکایت پادشاه و کنیزک
و داستان شیخ دقوکی و شیخ محمد سرری را افزوده است، می باشد. و این کتاب
رسالہ نائیمہ جامی (ص ۹۵-۱۵۸) بکوشش و تصحیح و حواشی و پیشگفتار آقا

خلیل اللہ خلیلی از سوی انجمن تاریخ افغانستان کابل، در سال ۱۳۵۲ ش.

چاپ شد!

۳۔ النبیہ

در ملفوظات و مناقب حضرت خواجہ بہاء الدین نقشبند و فضایل
سلسلہ نقشبندیہ، شامل برجہ فصول است، فصل ۱۔ در فضیلت دوام وضو،
فصل ۲۔ در ذکر خفی، فصل ۳۔ در نمازهای نافله، ۴۔ خاتمہ بعضی

۱۔ بگزیدہ بہرست مشارح ج ۲، ص ۲۹۱ کہ در آنجا تاریخ چاپ ۱۳۳۶ ش یاد شده است.

فوائد مصنف را از حضرت خواجہ نقشبند^۱ و از خلیفہ ایشان خواجہ علاء الدین

عطار^۲ رسیده. این رسالہ در مجموعہ ستہ ضروریہ (مجموعہ رسائل حضرات نقشبندیہ).

(ص ۱۵-۳۷) تصحیح مولانا اعجاز احمد بدایونی از مطبع مجتہبی دہلی (ہند) بسال

۱۳۱۲ھ ق چاپ شدہ است.

۴- رواج

در تصوف (شادروان سعید نفیسی: تاریخ نظم و نثر در ایران و در

زبان فارسی، جلد اول، ص ۲۶۵).

بیجا نیست گفتہ شود، کتابی بنام "رواج"^۲ از صرغی کشمیری، ملا یعقوب

بن حسن^۳، در گذشتہ در آغاز سده یازدہم ھ. ق. در دست است کہ در چند رایجہ

به نثر آمیختہ به نظم می باشد. با این سر آغاز: لک الحمد کالذی تقول و خیر امانقول

۱- من ترجمہ انیسہ را برای نخستین بار به زبان اردو فرابم کردم، و آن بزودی چاپ خواہد شد.

۲- رواج تصنیف صرغی کشمیری (تاریخ تالیف ۹۷۶ھ. ق.) از مطبع نو لکشور

و رسال ۱۳۲۲ھ. ق. (ص ۷۰) چاپ شدہ است.

کیف و ما نقول لایلیق بشانک ... پاکہ خداوند اگر جنس حمد و ثنا مخصوص
به ذات و صفات تست ...

پہ تشابہ نام کتاب و نگارندہ انسان را به اندیشہ و امیدارو.
نسخہ: راولپندی، گولرہ شریف، درگاہ شاد روان پیرمہر علی مشاہد.

نستعلیق سده ۱۳۰۵. ق. ۹۰. ص.

رک: فہرست نسخہ های فارسی منزوی ۳: ۴ و ۲۴۰. ۴: ۳۲۰ و ۲۳۲۵.

۵- حورانیہ = جمالیہ = شرح رباعی ابوسعید ابی الخیر

در شرح رباعی منسوب بہ ابوسعید ابوالخیر (۳۵۷-۴۴۰. ق.):

حورا بہ نظارہ نگارم صف زد   رضوان ز تعجب کف خود بر کف زد

آن خال سپہ بر آن رخاں مطرف زد   ابدال ز بیم چنگ در مصحف زد

به خواہش درویشی صادق و دوستی موافق، و اینکہ "در این رباعی

اشارت بہ صفت جمال و جلال حق تعالیٰ کردہ شدہ است."

نسخہ خطی در مجموعہ ۱۴ رسالہ خطی شمارہ ۸۴، کتابخانہ گنج بخش

مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد، از ص ۱۵۴ تا ۱۶۱، کاتب

نام آن را "جمالیہ" نوشته است. در آخر رساله یازدهم مجموعہ تاریخ کتابت

۱۱۰۰ھ ق. آید و ہمہ مجموعہ بیک خامہ نوشتہ شدہ است.

۶۔ شرح اسماء اللہ

در دیباچہ میگویند: علمای طریقت پیش از این اسماء اللہ را بہ فارسی

و عربی بہ اطناب شرح کردہ، از نواید ایشان بفارسی جمع کردہ شد، تا نفع آن

بہ خاص و عام اناس برسد.

آغاز: الحمد للہ الذی نور قلوب الاولیاء بتجلیات اسماء الحسنی و

صفات العلیا وجعلها... و بعد، میگوید بندہ راجی از خداوند قوی... یعقوب

بن عثمان بن محمود... الغزنوی ثم الپرخنی.

نسخہ: راہلپندی گولرہ شریف، دگاہ شادروان پیرمہر علی شاہ نستعلیق

سدہ ۱۳۵۰ھ ق.، آغاز برابر نمونہ، ۲۸ ص، ۱۵ سطر. دفترست نسخہ های فارسی

پاکستان، آقای منزوی.

۷۔ ابدالیہ

مصنف از خود برای این رسالہ نامگذاری نکرده است. ولی کاتبان

نسخہ های (زیر) شماره او ۲ و ۳. نام آنرا "ابدالیہ" نوشته اند. تذکرہ نگاران

در فهرست آثار مولانا یعقوب چرخمی اسم این رسالہ را نیاورده اند و تاکنون

بچاپ نرسیده است و چنانکہ خوابیم آورد. تنها آقای خلیلی کہ نسخہ ای از آن را

دیده اند در پیشگفتار چاپ "نائیہ" بدان اشارہ کرده اند.

چون متن این را کہن و ارزنده دیدم در تصحیح و چاپ آن کوشیدم

و ترجمہ آن. امرای نخستین بار بہ زبان اردو فرہم کرده، و از سوی موسسہ

انتشارات اسلامی ۲۳۹۔ این ۹ سمن آباد لاہور (آوٹیل ۱۹۷۸م) چاپ شدہ است.

نسخہ های خطی

۱۔ دیرہ اسماعیل خان، موسی زئی شریف، کتابخانہ سر اجیہ خانقاہ

شریف احمدیہ سعیدیہ، در ملک آقای صاحبزادہ مولانا ابو عبد اللہ محمد سعید سراجی

مرشد بابا صاحب، خط تعلق خوش، اسم کاتب و تاریخ کتابت ندارد.

سده دوازدهم ہجری قمری، ۱۵ ص، ۵ سطر، ہمراہ رسائل خطی، ۱۔ ابدالیہ، ۲۔ رسالہ
 در مسایل نماز، ۳۔ رسالہ فی تحقیق معنی کلمۃ التوحید، ۴۔ رسالہ کشف رویا، از
 شیخ نورالدین بن شیخ عبدالحق دہلوی بخاری، ۵۔ ترجمہ فارسی تقویت الایمان۔
 این نسخہ در متن قرار گرفته است۔

۲۔ اسلام آباد، کتابخانہ گنج بخش مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان
 شمارہ ۳۹۵، خط نستعلیق خوش، اسم کاتب و تاریخ کتابت ندارد، سده
 دہم ہجری قمری، ۱۳ ص، ۲۱ سطر، ہمراہ مجموعہ خطی، ۱۔ کشف المحجوب، شیخ ابوالحسن
 تجویری (ص ۱-۵۰۱)، ۲۔ ابدالیہ (ص ۵۰۲-۵۱۴)، فہرست نسخہ ہای
 خطی کتابخانہ گنج بخش (جلد دوم) ص ۳۵۷، نوشتہ محمد حسین تسمیحی۔

این نسخہ را بہ نشانی "الف" مشخص کردہ ام۔

۳۔ اسلام آباد، کتابخانہ گنج بخش مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان

شمارہ ۵۸۶۶، خط نسخ پختہ، کاتب قوام الدین عبد اللہ، ہمراہ مجموعہ رسائل
 خطی، ۱۔ قدسیہ، خواجہ محمد پارسا (ص ۶-۶۴)، ۲۔ محبوبیہ، ایضاً ص ۶۵۔

(۶۹) ۳۔ اسیس الطالبین و عداة السالکین (ص ۷۰ - ۲۴۰) ۴۔ سخنان
 خواجہ بہاء الدین نقشبند، سخنان ترمذی؛ (ص ۲۴۲ - ۴۵۶) ۵۰۔ انیسہ
 مولانا یعقوب چرخئی (ص ۳۵۸ - ۴۸۸) ۶۔ ابدالیہ (ص ۴۸۹ - ۴۹۶)
 ناقص الآخر... و دلیل برین مدعا آنست کہ علامات اقطاب در ایشان
 موجود بود و ۱۷ سطر، در ترقیمہ نسخہ اول و سوم تاریخ کتابت ۱۲ ذی الحجہ
 ۹۴۵ ق. و محرم ۶ ۹۴۶ ق. آمدہ است.

این نسخہ را بہ نشانی "ب" مشخص ساختہ ام.

۴۔ لندن، کتابخانہ دیوان ہند، خط نستعلیق خوش، کاتب
 محب اللہ انصاری، تاریخ کتابت ۲۴ جمادی الاول ۱۰۹۵ ق. موافق
 ۲۷ جلوس عالم گیر شاہ غازی، ۱۳ ص، ۱۷ سطر. (فہرست مخطوطات فارسی
 نوشتہ اتہ (۲/۱۰۲ شماره ۹۰۱۷۷۴).

این نسخہ را بہ نشانی "ج" مشخص کردہ ام.

۵۔ لاہور، ۵۵ ریلوے روڈ، کتابخانہ آقائی حکیم محمد موسی امرتسری صاحب

عکس نسخہ، کہ بہ شمارہ ۴ نشان دادہ شدہ است۔

۶۔ دیرہ اسماعیل خان، موسیٰ زئی شریف، خانقاہ شریف احمدیہ سعیدیہ

در ملک آقای حضرت مولانا محمد اسماعیل صاحب، سجادہ نشین خانقاہ شریف

احمدیہ سعیدیہ، خط نستعلیق خوش، کاتب خواجہ محمد عثمان دامانی (م ۱۳۱۴ھ ق)

تاریخ کتابت ۱۲۶۹ھ ق. بہرہ مجموعہ رسائل خطی، ش ۵ مجموعہ (ص ۱۳۸۔

۱۵۳) ۱۲۶۹ھ ق. در چاپ این کتاب از این نسخہ استفادہ نشد.

۷۔ افغانستان، کابل، کتابخانہ پوهنتون، شمارہ نسخہ ۱۶۶۷۹،

خط نستعلیق، در مجموعہ (برگ ۳۱۷-۳۲۴)، تاریخ کتابت مجموعہ ۱۲۶۵ھ ق.

در چاپ این کتاب از این نسخہ استفادہ نشد.

۸۔ آقای خلیل اللہ خلیل در پیشگفتار رسالہ "نائیہ" مولانا یعقوب

چرخ، نشانی رسالہ ای رامی دہند کہ در پایان نسخہ خطی "کشف المحجوب" شیخ

ابوالحسن ہجویری "جای دارد و بخط بخارانی کتابت شدہ، از نشانیہای دادہ شدہ"

وسر آغاز آن برمی آید کہ ہمین رسالہ "ابدالیہ" باشد کہ بایستی در آن نسخہ کاتب

نام آزا نبرودہ باشد. ولی متاسفانه آقای خلیل بکھتہ اندک کہ آن نسخہ کجا بگمہداری می شود.

تصحیح ابدالیہ

در متن نسخہ خطی کتابخانہ سراجیہ، خانقاہ شریف احمدیہ سعید پورہ موہنی زنی شریف بخش دیرہ اسماعیل خان، را قرار داده ام. با وجود این کہ اغلاطی داشت ولی این نسخہ های دیگر صحیح تر بود.

علامات تصحیح

۱- لفظی یا کلمہ ای کہ در نسخہ متن موجود نبود ولی در یکی از نسخہ های خطی دیگر بود و درست بنظر می رسید، آن را در میانہ [گذاشته ام].
 ۲- لفظی کہ بنا بر ضرورت از اینجانب افزوده شدہ در علامت (قرار گرفته است.

۳- لفظی یا کلمہ ای از نسخہ متن کہ بعد از مقابلہ با نسخہ دیگر عوض شدہ، زیر آن علامت — گذاشته شد.

ع۔ لفظی یا کلمہ ای کہ در نسخہ متن موجود است و درست و با مفهوم

دیدہ شد، اما در نسخہ های دیگر نبود، بر آن علامت ۱ زده ام۔

ه۔ لفظی یا کلمہ ای کہ در نسخہ متن غیر ضروری و اضافی بود آن را حذف

کرده ام و آنجا علامت ۵ گذاشته ام، و در پاورقی بدان اشارہ کرده ام۔

اظہار تشکر

”ابدالیہ“ اولین کاری تحقیقی من بود و ازین رو باخیلی مشکلات مواجه شدم۔

امتیازی دوستان این مسائل را آسان کرد، و ناگزیر از ہر یک باید تشکر
شود۔

۱۔ مخدومنا و سیدنا و مرشدنا حضرت مولانا ابوالخلیل خان محمد صاحب

بسط اللہ ظلم العالی، سجادہ نشین خانقاہ شریف سراجیہ نقشبندیہ مجددیہ نزد شہر

کنڈیان بخش میانوالی، در درک مسائل دقیق این رسالہ مرایاری بسیار فرمودند۔

۲۔ جناب آقای صاحبزادہ مولانا ابو عبداللہ محمد سعد سراجی مرشد بابا صاحب

صاحب کتابخانہ سراجیہ خانقاہ شریف احمدیہ سعیدیہ، موسی زئی شریف بخش

دیرہ اسماعیل خان کہ اجازہ دادند از نسخہ خطی ایشان استفادہ کنم.

۳۔ جناب آقای حکیم محمد موسی امرتسری صاحب، لاہور کہ نسخہ عکسی

کتابخانہ دیوان ہند لندن را در اختیار من گذاشتند.

۴۔ جناب آقای مولانا سید شریف احمد شرافت نوشاہی صاحب،

سجادہ نشین دربار نوشاہی، ساہن پان شریف بخش گجرات کہ بعضی مشکلات

اہلبیہ را برای من حل کردند.

۵۔ آقای محمد حسین تبسیمی خوانساری کتابدار سابق کتابخانہ گنج بخش

مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان اسلام آباد کہ مشوق من بودند.

۶۔ آقای احمد منزوی فہرست نگار فعلی کتابخانہ گنج بخش مرکز تحقیقات

فارسی ایران و پاکستان اسلام آباد کہ مرا در ترجمہ کلمات عربی در تمام مراحل تصحیح

یاری کردند.

۷۔ جناب آقای مولانا محمد محب اللہ نوری صاحب، انجمن حزب الرحمن

بصیر پور بخش ساہیوال کہ مرا در حوالہ های آیات قرآنی و احادیث نبوی یاری

نمودند.

۸- جناب آقای پرفسور محمد اقبال مجددی صاحب، دارالمؤرخین لاہور،

کہ در تصحیح رسالہ مرارہ بنیادی های گراہنہا کردند.

۹- آقای سید عارف نوشاہی صاحب (ہمکار من در کتابخانہ گنج بخش)

کہ از وجود نسخہ ای از ابدالیہ (ردیف ۷) در افغانستان مرا آگاہ ساختند.

۱۰- در آخر از اولیای مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان اسلام آباد

سپاس گذاری میشود کہ این رسالہ را چاپ و نشر کردند.

محمد نذیر رانجہا نوشاہی نقشبندی مجددی
کارمند کتابخانہ گنج بخش
مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان
اسلام آباد - صندوق پستی ۱۲۷۷.

مکتبہ رانجہا، چک شمارہ ۶۷ جنوبی
براستہ مرولیا نوالہ
تحصیل بھلوان بخش سرگودھا.
۲۱۶- آذرماہ ۲۵۲۶ شاپہنشاہی.
۲- محرم الحرام ۱۳۹۸ هـ.ق.
۱۵- دسامبر ۱۹۷۷ میلادی.

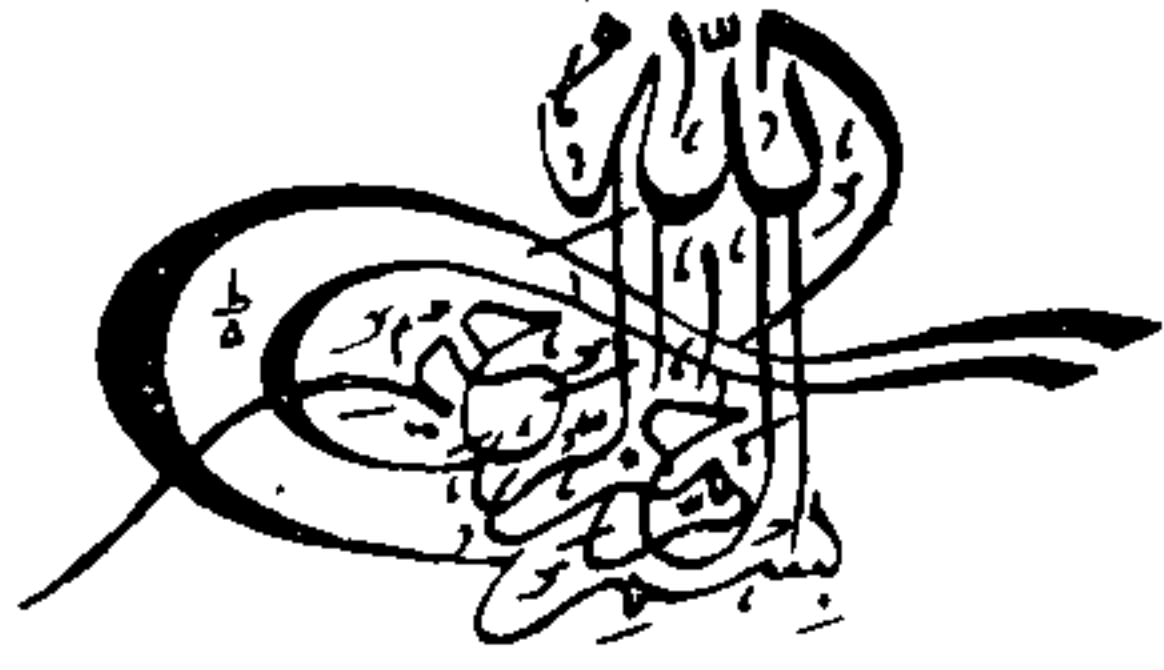

متن رسالہ ابدالیہ

مولانا یعقوب چرخي

لِحَمْدِ اللَّهِ الَّذِي زَيَّنَ السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ وَجَعَلَهَا
 رَجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَزَيَّنَ الْأَرْضَ بِالرُّسُلِ وَالْأَنْبِيَاءِ [وَالْأَوْلِيَاءِ]
 وَالْعُلَمَاءِ وَجَعَلَهُمْ حُجَّاءَ بَرَاهِينٍ يَرْفَعُ بِهِمُ الظُّلُمَاتِ وَالشُّكُوكِ
 مِنَ الْعَالَمِينَ. وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ
 وَأَصْحَابِهِ وَالتَّابِعِينَ أَجْمَعِينَ، إِلَى يَوْمِ الدِّينِ [وَأَمْرًا رَحِمَهُ اللَّهُ
 [تَعَالَى] عَلَى أَسْتَاذِنَا وَمَشَائِخِنَا وَأَسْلَافِنَا وَأَوْلَادِنَا وَأَصْحَابِنَا وَجَمِيعِ
 الْمُؤْمِنِينَ. أَمَّا بَعْدُ فَمِي كَوَيْدٍ، بِنْدَةِ ضَعِيفٍ رَاجِيٍ لِلْعَفْوِ الرَّحْمَنِ يَعْقُوبُ^٩

١-تن والفت: جعلناها وب وج: جعلها. ٢-تن: نذارد. ٣-تن: ال اجمعين واصحاب

والتابعين والفت: ال واصحاب التابعين اجمعين وب وج: ال واصحابه وات التابعين. ٤-تن: "وتنازل"

٥-تن وب: رحمة الله والفت: رحمة الله تعالى وج: رحم الله. ٦-ج: جميع المسلمين. ٧-ج:

وبعد ميكويد. ٨-تن: للعفو الراجي وب وج: للعفو الراجي. ٩-الف: يعقوب بن عثمان

بن محمد بن محمود غزنوي ثم البرخني وج: يعقوب بن عثمان ابن محمود بن محمود الغزنوي ثم البرخني.

بن عثمان بن محمود بن محمد بن محمود الغزنوی ثم الپرحمی ثم السررزی
 غفر اللہ تعالیٰ لہم ولجميع المؤمنین، کہ بعد از رسل و انبیاء اولیاء اللہ
 اند کہ شدان خلائق اند۔ بعضی را بحکمت الوہیت و بعضی را بوعظ
 و نصیحت و بعضی را باقامت حج قاطعہ براہ حق می خوانند۔ امثالاً لا
 رب العالمین و سید المرسلین علیہ الصلوٰۃ والسلام۔ قال اللہ تعالیٰ:
 اُدْعُ اِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِکْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ
 بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ اٰیٰتَانِ اَنْذَرَكَ رَحْمَتِي لِمَنْ كَفَرَ بَرِحْنِ وَالنَّاسِ وَجَمِيعِ سَکَانَ
 روى زمین از مسلمان و کافرین، نظم:

۱- من: الشریزی و الف و ب: السریزی و ج: السوزی.

۲- ج: "بعضی را ندارد." ۳- ب و ج: "حق ندارد." ۴- ج: مثلاً.

۵- الف: و الانبیاء و سید المرسلین و ب: و ابتداء سید المرسلین. و ج: اعتناء سید المرسلین.

۶- پارہ ۱۴ سورۃ النحل، آیت ۱۲۵. ترجمہ: "بارہ خداوند خویش خوان خلق اورا، بزیرکی و"

بایخ دانی، و باین پنہ نیکو، و باز پیچ با ایشان بایخ نیکوتر." کشف الاسرار و عده الابرار، جلد ۵.

ص ۴۵۹. ۷- ج: انس و جن. ۸- الف و ب: "نظم ندارد."

بر همه کفار ما را رحمتست^۱ گرچه جان جمل کافر ز رحمتست^۲

زان بیاورد اولیا، را بر زمین تا کند شان رحمت للعالمین

رحمت جزوی بود مرعام را رحمت کلی بود همام را^۴

و این اولیاء اللہ بوده اند و هستند و خواهند بود لا ینطق النصوص^۵

قال اللہ تعالیٰ: "وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا" الآية^۷

[و] قال اللہ تعالیٰ: "إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبَّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ

عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ" [و] قال اللہ تعالیٰ: "إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ

- ۱- ب و ج: رحمت است ۲- ب و ج: رحمت است. ۳- ب: این شعر ندارد و متن و الف و ج: تا کند شان رحمت للعالمین زان بیاورد اولیا، را بر زمین. ۴- قنوی و قنویوم ص ۴۷ و مرآة القنوی ص ۲۳. ۵- ج: بودند. ۶- ب: بعد از "و عباده الرحمن" آیت ندارد. ۷- پاره ۱۹، سورة الفرقان، آیت ۶۳. ترجمه: "و بندگان رحمت (که ستوده اند)، آنند که میزند در زمین بکم آزاری" (کشف الاسرار و عدة الابرار، جلد ۷، ص ۵۸). ۸- ج: ندارد. ۹- متن: ندارد. ۱۰- الف و ب و ج: ندارد. ۱۱- ب و ج: بعد از "ثم استقاموا" آیت ندارد و ج بعد از ثم استقاموا" الآية" دارد. ۱۲- پاره ۲۶، سورة الاحقاف آیت ۱۳. ترجمه: ایشان را گفته خداوند با الله است، پائیند بر آن، بر ایشان بیم نیست و اندو گلین نباشند: (کشف الاسرار و عدة الابرار، جلد ۹، ص ۱۴۱). ۱۳- متن: ندارد.

عليهم ولا هم يحزنون!

این فقیر خواست که درین رساله صفت اولیاء اللہ را بیان کند.

بقدر حال به اُمید آنکه حق سبحانه و تعالی وی را از ایشان گرداند چون در محبت

ایشان داده است . بیت:

گر نیم مردان رو را بیج کس	وصف ایشان کرده ام ایم ز بس
گر نیم ز ایشان از ایشان گفته ام	خوش دلم کین قصه از جان گفته ام

قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم: "مَنْ أَحَبَّ قَوْمًا فَهُوَ مِنْهُمْ."

۱- پارہ ۱۱، سورۃ یونس آیت ۶۲ . ترجمہ: "آگاہ بید که اولیای خدا آنند کرا و گردند و ایشان

فردانہ بیم است و نہ اند و تکین باشند: کشف الاسرار و عدۃ الابرار، جلد ۳، ص ۳۰۳.

۲- الف: ندارد . ۳- الف و ب و ج: بامید.

۴- ج: آنکه ویرا حق سبحانه و تعالی . ۵- الف: از ایشان.

۶- الف و ب: ندارد . ۷- مرغان: رسالہ قدسیہ ص ۱۱۹.

۸- وصف ایشان کرده ام هم پیش و پس: متن . ۹- الف و ب و ج: این شعر نادر.

۱۰- رسالہ قدسیہ ص ۱۱۹ . ۱۱- ترجمہ: "هر که محبت کسی را در دل دارد پس از ایشان خواهد بود."

وقال: المرء مع من احب^۱؛ اللهم اجعلنا من اوليائك توفني^۳
مسلاً و الحقني بالصالحين برحمتك يا ارحم الراحمين^۴.

[فصل]

بدانکه^۶ شیخ عالم عارف مجاہد قدوہ اہل الطریقہ کاشف اسرار^۷ الحقیقہ
ابوالحسن علی بن عثمان الغزنوی کہ برادر طریقت شیخ ابوسعید ابی الخیر قدس سرہ
بودہ است و کبریات و مقامات مشہور است، رحمۃ اللہ علیہما. در کتاب

- ۱- صحیح مسلم ص ۳۳۲ جلد ۲، باب المرء مع من احب ترجمہ: "آدمی با کسی است کہ دوست
می دارد او را." ثنوی (دفتر پنجم) و مرآة الثنوی، ص ۹۲۹: گفت المرء مع محبوبہ۔ لایفک
القلب عن مطلوبہ (رومی). ۲- ج: ندارد. ۳- ب: "توفنی مسلماً و الحقنی بالصالحین" ندارد.
- ۴- ترجمہ: "اللہ ما را از دوستان خویش گردان و مرا بطور مسلم مرگ بدہ و مرا با نیکان
در محشر گردان با رحمت تو ای بسیار رحم کننده از رحمت کننده گان" (دعای مؤلف).
- ۵- متن: ندارد. ۶- ب: بدانکہ. ۷- اہل الطریقہ کاشف اسرار الحقیقہ: ج.
- ۸- الف: ابن. ۹- الف: برادر طریقیہ حقیقت و ب و ج: برادر حقیقت.
- ۱۰- ب: ابوالخیر بودہ است و الف و ج: ابی الخیر بودہ است قدس سرہ.
- ۱۱- الف: مقامات او.

کشف المحجوب لارباب الغلوب آورده است که خداوند تعالی راجل جلال^۴
 اولیاء اند که والیان ملک اند [که] ^۵ [بہمت شان جزوی فی، و انس ایشان
 جزبوی فی، پیش از ما بوده اند و اکنون بستند و خوابند بودتا] ^۶ [قیام]
 قیامت، و معزلیان و حشویان گویند [کہ] [بودہ اند، فاما حالا نیستند، و
 این سخن خطا است۔] ^{۱۲} [زیرا] کہ برهان نبوی امروز با ایشان است۔
 از بہر آنکہ کرامت^{۱۳} ولی معجزہ [نبی] ^{۱۴} است۔ چنانکہ ^{۱۵} برهان نقلی و عقلی
 موجود است۔ ^{۱۷} و نیز برهان عینی موجود است۔

- ۱ الف : کشف السّر المحجوب . ۲ ب : ندارد . ۳ ح : ندارد .
 ۴ ح : جل و علا . ۵ متن : ندارد . ۶ ب : ہم نشینان .
 ۷ ح : ندارد . ۸ متن : ندارد و الف و ب : قام و ح : قیام .
 ۹ ب و ح : ندارد . ۱۰ متن : ندارد . ۱۱ الف و ح : حالیا و ب : ندارد
 ۱۲ متن : ندارد و ح : زیرا آنکہ . ۱۳ متن و الف : کرامات . ۱۴ متن : ندارد
 ۱۵ متن : چنانچہ . ۱۶ ح : عقلی و نقلی . ۱۷ متن : کہ علماء الزام خصوم
 میکنند . ۱۸ الف و ب : ندارد .

فصل

این فقیر می گوید که معنی این سخن آن است که علماء [در]

اعصار و امصار و لایل عقلی و نقلی دارند که الزام خصوم بان می کنند. اما دلیل عینی [که] بمعاینه و مشاهده از شخص معین وجود گیرد که مقوی تر بعیت باشد. منظر آن اولیاء اللہ اند که کرامات عجیبه و خوارق عادات از ایشان ظهور می کند. و ایشان منظر صفات حق شده اند چنانکه عارف رومی^۹ می فرماید، مثنوی^{۱۰}:

گفت "مجهول آن یکی درویش را   چونی ای درویش واقف کن مرا
گفت چون باشی کسی که جاودان   بر مراد او رود کار جهان

۱- متن: ندارد. ۲- ۳- ج: ندارد. ۴- متن: ب و ج: ندارد.

۵- ب: ندارد. ۶- ب: عادت. ۷- ج: "لهو می کند" ندارد.

۸- ج: "و ایشان" ندارد. ۹- الف: رومی رحمة اللہ تعالیٰ علیہ میفرماید و ب: رومی

می فرماید رحمة اللہ تعالیٰ. ۱۰- الف و ب: ندارد و ج: منظومه.

۱۱- مثنوی (دفتر سوم) ص ۴۷۶ و نانیه ص ۱۳۸.

سِل جوها بر مراد او رود
 اختران زان ساکنه خواهد آن شود
 زندگی و مرگ سرهنگان او
 بر کجا خواهد فرستد تهنیت
 ساکنان راه هم بر کام او
 بر کجا خواهد فرستد تعزیت
 ماندگان راه هم بردام او
 گفت ای شر است گفتی پنجین^۵
 و چنانکه منقول است از بهین شیخ بزرگ که در وقت سلطان^۶

مجمود [غازی] رحمه الله علیهما [که] سبب فتح بند ایشان بوده اند، از بند
 حکیمی آمد بطریق رسالت از سلاطین بند بغرنی^۳ و گفت که دین ابل^۴

۱- ج : او . ۲- متن : دو اند . ۳- الف : ساکنان راهها هم بر کام اوست .

ماندگان راهها هم دام اوست و ج : ساکنان راه هم بر کام او . ۴- ب : پنجین .

۵- متن : و فروسیما بتو . ۶- الف و ب : ندارد . ۷- الف : ندارد .

۸- ج : ندارد . ۹- ج : محمود غزنوی . ۱۰- متن : ندارد . ۱۱- ب : رحمه الله و ج :

ندارد . ۱۲- متن : ندارد . ۱۳- متن غرنین .

۱۴- متن : دلیل .

بند برحق است کسی می باید که با او مباحثه کرده شود و حرفی میان من^۲
و او برود. و حقیقت^۳ دین ما با دین اسلام ظاهر شود، یعنی [بی] دلیل
عقلی و نقلی حق را قبول کنیم. سلطان [محمود]^۵ و جمیع ارکان دولت
[او] از علماء و امرا و اشراف حاضر شدند و پیش کس را مجال این
نوع مباحثه نبود (حضرت) شیخ ابوالحسن غزنوی (رح)، بالهام ربانی در آن^{۱۰}
مجلس حاضر شدند. و بان حکیم ہندی^{۱۳} در آن مجلس مدتی خاموش نشستند
بعده^{۱۵} آن حکیم از شیخ پرسید کہ سیر من تا کجا بود؟ شیخ فرمود: تا بسرازد^{۱۷}

- ۱- الف: ندارد. ۲- متن: ما. ۳- الف: حقیقت دین ما بدین اسلام
ظاهر شود و ب: حقیقت دین اسلام و دین ما ظاهر شود. و ج: حقیقت دین
اسلام ظاهر شود. ۴- متن: ندارد. ۵- ایضاً. ۶- متن و الف: ندارد.
۷- ج: علای. ۸- الف: وزراء. ۹- ب و ج: عاجز. ۱۰- ب: ندارد.
۱۱- ب: ندارد. ۱۲- الف: شد. ۱۳- ب: بند و ج: ندارد. ۱۴- الف: مدتی در
ان مجلس حاضر نشستند و ب: در ان مجلس مدتی نشستند. ۱۵- متن: بعد از ان.
۱۶- الف: کہ و ب: ندارد. ۱۷- ج: سرانذیب.

بود. گفت: نشانی [می] باید. شیخ فرمودند: در آن موضع جماعت پیل^۲
 سبزی چیدند و در نزد یک ایشان پیلان بودند. حکیم گفت: راست
 می گویند. شیخ فرمودند: که مرا و ترا [راستی] معلوم شد. می باید که سلطان
 و اکابر [و] اعیان را نیز روشن شود. حکیم متخیر و عاجز شد. شیخ از خرقه^{۱۳} دست
 بیرون آوردند و پاره پیل سبز دست گرفته بود و گفت: بخورید! که من
 از آن مردم خواستم. حکیم متخیر شد. و گفت مرا مجال این نوع تصرف
 نیست. باز شیخ فرمودند که تو در عالم سفلی سیر کردی [و] من [نیز] با تو موا^{۱۴}
 فقت

- ۱- من: ندارد. ۲- الف و ب و ج: فرمود. ۳- فلفل. ۴- ج: ندارد.
 ۵- الف: می بودند. ۶- الف: ندارد. ۷- الف و ب و ج: می گویی.
 ۸- الف و ب و ج: فرمود. ۹- متن: ترا و من. ۱۰- متن: ندارد.
 ۱۱- ب: معین. ۱۲- متن: ندارد. ۱۳- الف و ب و ج: ندارد.
 ۱۴- الف: دست از خرقه. ۱۵- الف و ب و ج: آورد. ۱۶- فلفل.
 ۱۷- الف: در دست. ۱۸- الف: ندارد. ۱۹- الف: فرمود و ج: پرسید.
 ۲۰- متن: ندارد. ۲۱- ایضاً.

کردم، بیا تا بعالم علوی^۱ سیر کنیم. حکیم گفت: مرا مجال این نیست
و آن^۲ باسلام میسر [می] شود. حکیم مسلمان شد و بہندرفت. و از آن
فتوح بسیار روی نمود [مراسلام را] و امثال این بسیار ظہور کرده
است از مشایخ کبار، علی الخصوص از حضرت شیخ^۳ ماقطب الواصلین
خواجہ بہاء الحق و الدین البخاری المعروف بنقشبند^۴ و از خلیفہ ایشان خواجہ
علاؤ الدین [عطار]^۵ رحمۃ اللہ علیہما کہ آن مشاہدہ^۶ ما^۷ و اہل زمان ایشان^۸
شده است. در قصہ اجتماع علماء بخارا^۹ در تفحص احوال خواجہ ما. و
التفات حضرت خواجہ بولانا حمید الدین شاشی (رح) کہ اعلم^{۱۰} علماء بودہ^{۱۱} است.

- ۱- متن: نیز. ۲- متن: این. ۳- متن: ندارد. ۴- ج: است. ۵- متن: ندارد و ب:
مراحل اسلام را و ج: مراسم. ۶- متن: این نوع واقعات از مشایخ کبار بطور آبدہ.
۷- خواجہ ما: الف. ۸- ج: ندارد. ۹- الف: بنقشبندی.
۱۰- ج: ندارد. ۱۱- متن: ندارد. ۱۲ و ۱۳: ب: ندارد.
۱۴- ج: ندارد. ۱۵- متن: از برای. ۱۶- متن: اعظم.
۱۷- ج: بود.

و دست نهادن خواجہ ماہر زانوی ایشان و مشاہدہ کردن مولانا مر
افلاک را و تسلیم آمدن علماء بی قبیل و قال و قصہ بحث معترلی در

خوارزم بستی و سستی شدن معترلی در مجلس (حضرت) خواجہ علاء الحق و الدین

بی قبیل و قال

فصل

بدانکہ شیخ ابوالحسن الغزنوی رحمۃ اللہ علیہ می فرماید کہ اولیا اللہ

کہ و الیان عالم اند، از آسمان باران ببرکات اقدام ایشان می بارند.

[و از زمین نباتات بصفای احوال ایشان می روید] [و] چهار ہزار اند کہ

مکتومان اند، [مر] یکدیگر را نمی شناسند و خود را نیز نمی شناسند. و اخبار

برین وارد است و سخن اولیا برین ناطق [است] و این امر عیان است.

۱- ج: ندارد. ۲- الف و پ و ج: عبارت از "وقصہ... تا بی قبیل و قال" ندارد. ۳- ب: ندارد.

۴- متن: تعالی. ۵- ج: الغزنوی میفرماید رحمۃ اللہ علیہ. ۶- متن: اند. ۷- الف و ب: ندارد.

۸- متن: آید. ۹- متن: "واز... تا روید" ندارد. ۱۰- متن: ندارد. ۱۱- ایضاً. ۱۲- ب: "و خود

را نیز نمی شناسند" ندارد. ۱۳- متن: ندارد. ۱۴- ج: ندارد. ۱۵- الف و ج: اعیان.

فاما آنچه اهل حل و عقد اند، و تدبیر عالم مفوض^۲ بایشان است، سید
 کس اند که ایشان را اخبار گویند. و چهل دیگر را ابدال گویند. و هفت دیگر
 ابرار گویند. و پنج دیگر را اوتاد گویند. و سه دیگر را نقباء^۳ گویند. خاصان^۴
 خدا^۵ اند. و یکی دیگر را قطب گویند، و غوث نیز گویند. و این مجموع مر
 یکدیگر را بشناسند و در امور باذن یکدیگر محتاج باشند. و برین اخبار ناطق
 است. و اولیاء باین مجتمع اند.

فصل

عبداللہ بن مسعود رضی اللہ [عنه^{۱۲}] روایت می کند، از رسول صلی اللہ
 علیہ وسلم کہ: ان اللہ ثلاثۃ نفس قلوبہم علی قلب آدم صلوات الرحمن علیہ

۱- ب: عبارت از: فاما آنچه... تا مفوض بایشان است. ندارد. ۲- الف: بایشان
 مفوض است. ۳- تن: اتقیا. ۴- ح: خواصان. ۵- تن: خداوند و الف و

ب و ح: خدایند. ۶- الف: شناسند: ۷- الف: با یکدیگر.

۸- ح: بیکدیگر. ۹- تن و الف: برین. ۱۰- کشف المحجوب ص ۳۹۲-۳۹۳.

۱۱- تن: ندارد. ۱۲- تن: ندارد. ۱۳- تن و ح: ان اللہ و الف و ب: ان اللہ تعالیٰ.

و [۱] اربعون قلوبهم على قلب موسى عليه السلام و [۲] سبعة قلوبهم على
 قلب ابراهيم عليه السلام و [۳] خمسة قلوبهم على قلب جبرئيل عليه السلام
 و [۴] ثلاثة قلوبهم على قلب ميكائيل عليه السلام و [۵] واحد قلبه على
 قلب اسرافيل عليه السلام.

۱- تن والف وب: ندارد. ۲- ب: عليه الصلوة والسلام. ۳- تن والف وب: ندارد.
 ۴- تن والف وب: ندارد. ۵- ب: على قلب جبرئيل عليه السلام "کاتب سوا عبارت: على قلب ابراهيم عليه السلام
 وخمسة رانوشته. ۶- تن والف وب: ندارد. ۷- ايضا. ۸- ج: ثلثة. ۹- تن والف وب: ندارد. ۱۰- ج: واحدت. ۱۱- حديث كامل درمقاة شرح مشکوة، جلد ۱۱، ص ۳۶
 باب ذکر اليمين واثام و ذکر اويس قرني انيطور آمده است: "عن عبد الله بن مسعود مرفوعاً ان الله
 خلق ثلثمائة نفس قلوبهم على قلب آدم وله اربعون قلوبهم على قلب موسى وله سبعة قلوبهم على قلب ابراهيم
 وله خمسة قلوبهم على قلب جبرئيل وله ثلث قلوبهم على قلب ميكائيل وله واحد قلبهم على قلب اسرافيل بكلمات
 الواحد ابدل الله مكانه من الثلاثة وكلمات واحد من الثلاثة ابدل الله مكانه من الخمسة وكلمات من الخمسة
 واحد ابدل الله مكانه من السبعة وكلمات واحد من السبعة ابدل الله مكانه من الاربعة وكلمات واحد من
 الاربعة ابدل الله مكانه من الثلثمائة وكلمات واحد من الثلثمائة ابدل الله من العامة بهم يرفع البلاء عن هذه
 الامة: مولانا احمد رضا خان بريلوي "بين مشه راد" الا من والعلی از ابن عساکر بحواله ابن مسعود نقل کرده است که
 آن بعد از "ابدل الله مكانه من العامة" عبارت "فهم يحيى ويميت ويمطر وينيب ويذفع البلاء" دارد.

یعنی سید بنده برگزیده است^۲ مر [حضرت^۳] خدای تعالیٰ را کہ ولما^۴

ایشان همچون^۵ دل آدم است علیہ السلام^۶ و چهل^۷ دیگر^۸ همچون^۹ دل موسیٰ

[است^{۱۰}] علیہ السلام^{۱۱} و^{۱۲} ہفت^{۱۳} دیگر^{۱۴} همچون^{۱۵} دل ابراہیم [است^{۱۶}] علیہ السلام

و^{۱۷} پنج^{۱۸} دیگر^{۱۹} ہجرت^{۲۰} علیہ السلام [و^{۲۱}]^{۲۲} سے دیگر^{۲۳} همچون

دل میکائیل است علیہ السلام^{۲۴} و^{۲۵} یکی^{۲۶} دیگر^{۲۷} همچون^{۲۸} دل اسرافیل است

علیہ السلام. چون^{۲۹} آن [یکانہ^{۳۰}] ببرد بدل او از سہ گمانہ گرفته شود. و اگر از

سہ یکی ببرد بدل او از پنج گرفته شود. و اگر از پنج یکی ببرد بدل او از ہفت

گرفته شود. و اگر از ہفت یکی ببرد بدل او از چهل گرفته شود. و اگر از چهل

یکی ببرد بدل او از سید گرفته شود و اگر از سید یکی ببرد بدل او از عام

۱- ج: بزرگ برگزیده. ۲- متن: اند. ۳- متن: ندارد. ۴- ج: ندارد.

۵- ب: همچو و ج: چون. ۶- ج: ندارد. ۷- ج: دیگر. ۸- متن: همچو.

۹- متن: ندارد. ۱۰- متن: دل. ۱۱- ج: دیگر. ۱۲- ج: همچو.

۱۳- متن: ندارد. ۱۴- متن: دل. ۱۵- ج: دیگر. ۱۶- متن: دل ایشان.

۱۷- متن: ندارد. ۱۸- متن: دل. ۱۹- ج: دیگر. ۲۰- متن: دل. ۲۱- ج: دیگر. ۲۲- متن: ندارد.

خلق گرفته شود. و ببرکت ایشان [حق تعالیٰ] بلا را از این امت دوری کند.
یقین است مرا بوجود ایشان یقیناً عیناً. و از ایشان کرامات
مشاهده افتاده [است]. چون طی ارض و گذشتن [بر] دریای بی پل و
کشتی و پنهان بودن از چشم مردم [و] همه رفتار ایشان همچون دل
صفای صوفیان [است]. و ایشان بیک کس ازین امت [صحبت]
می دارند و در وقت رسول صلی اللہ علیہ وسلم می آمدند. [و] صحبت می داشتند
و نماز [جمعه] بجاعت می گذاردند، و علم شریعت می آموختند. و غیر رسول
صلی اللہ علیہ وسلم و خدیفہ بن یثانی رضی اللہ عنہ کسی دیگر نمی شناخت

- ۱- متن: ببرکت. ۲- متن و ج: ندارد. ۳- ج: کند. ۴- الف: مارا. ۵- متن: کرامت.
۶- متن: ندارد. ۷- متن و ج: ندارد. ۸- متن: ندارد. ۹- ب: ندارد. ۱۰- الف و ج: همچو.
۱۱ و ۱۲- الف و ب و ج: ندارد. ۱۳- متن: ندارد. ۱۴- متن: عبارت از "صحبت
می دارند... تا می آمدند" ندارد. ۱۵- متن: ندارد. ۱۶- الف و ب و ج: ندارد. ۱۷- متن:
ب: ندارد. ۱۸- الف و ج: ندارد و ب: جماعت. ۱۹- ج: علیہ الصلوات والسلام.
۲۰- الف و ب: بیان. ۲۱- الف و ب و ج: ندارد.

ایشان را. و خلیفه صاحب ستر رسول بود صلی اللہ علیہ وسلم. و رسول
 (صلی اللہ علیہ وسلم) احوال منافقان را بوی گفتی و بس. و طبقات ایشان
 ہفت است و مرتبہ ہفتم از آن قطب است و آن را قطب الابدال گویند
 و ایشان را عزلیتین [گویند] و اللہ [تعالی] اعلم.

فصل

شیخ المشایخ علاء الدولہ (سمنانی) قدس سرہ یکی از کبریا و طریقت
 گفته اند کہ مشاہدہ کردم در غیب جماعتی پاکان را. سلام کردم بر ایشان
 (و ایشان) مراجعہ جواب نیکو گفتند. از ایشان پرسیدم کہ شمارا چہ نسبت است
 گفتند ما صوفیانیم و طبقات ما ہفت است. الطالبین، المریدین، السائین

- ۱- الف و ب و ج: ندارد. ۲- الف و ب و ج: عبارت از: "و رسول... تا و بس" ندارد.
 ۳- تن و الف: شش. ۴- تن: ندارد. ۵- ایضاً. ۶- الف و ب و ج: عبارت از:
 شیخ... تا قدس سرہ" ندارد و الف و ج عنوان: فصل ولی تن: ندارد. ۷- تن: علی اللہ
 و علاء الدولہ سمنانی (دم ۷۳۶ھ) درست می باشد. ۸- ج: و ایشان. ۹- ب: نیک.
 ۱۰- ج: شش. ۱۱- تن: الطالبین و ب: ندارد.

انسائیرین ، الطاهرین ، الواصلین . و مرتبه ہفتم از آن قطب است .
 [و] وی یکی است در بر وقتی . و دل وی همچون دل محمد رسول اللہ است
 علیہ الصلوٰۃ والسلام . و وی قطب الارشاد است . و قطب الابدال ؛
 دل وی همچون دل اسرافیل است علیہ السلام . و این صوفیان را عشرتیان
 گویند . و ایشان را عروسان باشند و فرزندان باشند . و اموال و املاک و
 دشمنان و دوستان باشند . و ایشان خلفای انبیاء اند ، در خواندن خلق
 بحق . و ایشان را کسی نمی شناسد . حق شناخت ایشان (را) مگر کسی کہ
 موید بنور اللہ باشد و از مریدین بود [و] ہر کہ قطب الارشاد را شناسد

- ۱- الف : الصابرين . ۲- ج : الطاهرين . ۳- ج : اين . ۴- تن : ندارد .
 ۵- الف و ب و ج : صلى الله عليه وسلم . ۶- تن : و . ۷- ب : همچو .
 ۸- الف و ب : ندارد . و در "ج" : عبارت محوشده . ۹- الف و ب : باشد .
 ۱۰- ج : و ایشانرا . ۱۱- الف و ب : باشد . ۱۲- الف : املاک هست .
 ۱۳- ج : دوستان و دشمنان . ۱۴- الف : ہستند و ب : باشد . ۱۵- تن و
 ب : خليفه . ۱۶- ج : و در . ۱۷- الف و ب و ج و تن : ندارد . ۱۸- ج : کسی اند کہ .
 ۱۹- تن : ندارد .

و یا خلفای وی را بدانند آنکس از طبقه مریدین باشد!

فصل^۲

این فقیر می گوید که آنچه گفتند که در هر وقت قطب یکی باشد چنین

است که مولانا جلال الدین رومی می گوید، نظم:

از برای صوفیان پاک بزم آراشته [و] انهمان آن صوفیان را الصلا^{۱۱} آموخته^{۱۱}

از میان صوفیان آن صوفی محبوب را مگر محبوبی مطلق در خلا آموخته^{۱۳}

پس امام حق قائم آن ولی است خواه از نسل عمر خواه از علی است^{۱۴}

هدی و هادی وی است امی نیجوی^{۱۷} هم نهان و هم شسته رو بروی^{۱۸}

۱- الف: بود. ۲- ب و ج: ندارد. ۳- تن: گفته اند.

۴- ج: ندارد. ۵- ب: ندارد. ۶- ایضاً. ۷- الف و ب: ندارد.

۸- الف و ب: آراشته. ۹- تن: این. ۱۰- الف و ب: صوفیک.

۱۱- الف و ب: آموخته. ۱۲- ب و ج: در میان. ۱۳- الف و ب: آموخته.

۱۴- الف: پس. ۱۵- الف: مطلق. ۱۶- ج: شعر دوم. ۱۷- الف و ب: نیجوی.

۱۸- الف و ب: پیش رو و ج: پیش روی.

[خاک شد جان و نشانیهای او]   هست برخاکش نشان پای او^۲
 خاکپایش شو برای این نشان   تا شوی تاج سرگردن کشان
 جمله عالم زین سبب گمراه شد   کم کسی ز ابدال حق آگاه شد^۳
 ای بساکس را که صورت راه زد   قصد صورت کرد [و] بر اللہ زد^۴
 تا که نفریبد شمارا شکل او   نقل او شاید به پیش از نقل او^۵
 طایفه اول را عزلیتان گویند و طایفه دوم را عشرتیان گویند^۶

- ۱- متن : خاک جان و دل نشانیهای او، و الف : خاک شد جان و نشان پنهانی او، و
 ب : خاک شد جان و نشانیهای او - بست برخاک نشان پای او.
 ۲- ح : این شعر ندارد. ۳- ب و ح : این شعر ندارد. ۴- الف : کس.
 ۵- متن : ندارد. ۶- ح : این شعر هم ندارد. ۷- الف : نوشید و ح : پوشند.
 ۸- بیت اول و دوم در کلیات شمس، ح ۵، غزل شماره ۲۳۶۲، بیت شماره ۲۴۹۷۸-
 ۲۴۹۷۹، ص ۱۴۷ و نائیه ص ۱۲۹، بیت سوم و چهارم در مثنوی معنوی، دفتر ۲
 ص ۲۲ و بیت پنجم و ششم و هشتم و نهم در دفتر ۲، ص ۳۰ و بیت بیستم در دفتر ۱، ص ۱۱ دیده شد.
 ۹- ب و ح : دویم. ۱۰- متن : نامند.

قطب الارشاد از عشرتیان است و او^۲ افضل^۳ [است^۴] از قطب
الابدال در تفسیر عین المعانی شمس العارفین الغزنوی السجاوندی صاحب
وقوف قرآن رحمۃ اللہ علیہ آورده است که عزلتیان از یک وجه افضل اند
از عشرتیان و عشرتیان از وجه دیگر یعنی بینها عموم^۵ و خصوص من وجه است
و عزلتیان بمنزلہ ندمای ملوک اند و عشرتیان بمنزلہ وزراء اند. ظاہر مخلوق
و باطن محقق اند و اگر [از] عزلتیان [کسی] گناہی کند^{۱۴}، عذر او را قطب
عشرتی خواهد تواند خواست^{۱۷} تا عفو شود. و ارشاد مرشدان^{۱۸} بایشان مفوض^{۱۹}
است و دلیل طالبان ایشان اند. هر کجا که طالب صادق باشد ارشاد و^{۲۱}
^{۲۲}

- ۱- الف : وی . ۲- متن : را . ۳- متن : فضل . ۴- متن : ندارد . ۵- ج : ندارد .
۶- الف : رحمۃ اللہ علیہ تعالی و ب : رحمۃ اللہ تعالی . ۷- الف : ندارد . ۸- الف و
ب و ج : ندارد . ۹- ب : نمایند و ج : ندیمان اند . ۱۰- الف : ندارد و در "ج" عبارت محو
شده . ۱۱- الف و ب و ج : ندارد . ۱۲- متن : ندارد . ۱۳- ایضاً . ۱۴- متن : کند .
۱۵- ب : عشرت . ۱۶- الف و ب و ج : ندارد . ۱۷- ب : خاست . ۱۸- متن :
مسترشدان . ۱۹- الف و ب : مفوض بایشان . ۲۰- الف و ب : ہر جا . ۲۱- ج : ارشادی . ۲۲- الف : ۱۱

حواله با ایشان است. قال النبي عليه الصلوة والسلام: "لان يهدى التديب"

واحد مما طلعت عليه الشمس" و آنکه گفته اند: کس ایشان را نمی شناسد الی

آخره چنین است. قال النبي صلى الله عليه وسلم: "خبر عن الله تعالى اولياء"

تحت قبای لا یعرفهم غیری ای لا یعرفهم احد الا بتأييد اللهي" و آنکه گفت

که از مریدان باشد یعنی از طالبان حق باشد و این دولت بر کس را ندهند^{نظا}

۱- الف و ب و ج: عبارت از: "قال النبي... تا الی آخره چنین است" ندارد.

۲- ترجمه: "اگر خداوند بدست تو کسی را بدایت کند، این بهتر از هر آنچه است که خورشید

بر او تابیده" ۳- مرقاة المفاتیح شرح مشکوة المصابیح ج ۱۰ ص ۷۰. ترجمه: "خبری از

خداوند، اولیایی هستند زیر قبای من (سایه من) که نمی شناسد کسی آنها را جز من، یعنی

کسی آنها را نمی شناسد مگر به تأیید (خواست) الهی" حدیثی است که در جلد چهارم اجیاء العلما

الدین غزالی و نیز در ص ۷۰ کشف المحجوب و در لطایف نفسیه در مناقب و فضایل اویسین

ص ۳۱-۳۲ آمده. و در دفتر دوم و سوم مثنوی بدان اشارت رفته است: صد هزاران پادشاهان

و مهران - سر فرزانند ز آن سوی جهان نامشان از رشک حق پنهان بماند -

برگدانی نامشان را بر نخواند (تذکره الاولیاء - تعلیقات ص ۸۲۷). ۴- ب: آن گفت.

۵- الف و ب و ج: ندارد. ۶- الف و ب: ندارد و ج: ابیات.

جویندہ از آن نہ کہ جو یا تو نیست

و رجویانی دان کہ ترا جو یان است

منشور^۲ غمش بھر دل و جان ندہند

ملک طلبش بھر سلیمان ندہند

بہ بعضی از انبیاء وحی آمد کہ [ما] دنیا و عقبی را بکسی بدھیم، بہ آن منت

بہنیم کہ کسی را کلید در سپارم دوست خود نمایم. این فقیر می گوید کہ الحمد للہ

کہ ما را توفیق داد حق تعالی تا قطب [الارشاد] را دانستیم و نظر مبارک

ایشان در یافتیم. و آن حضرت مخدومی خواجہ بہاء الحق والدین البخاری

۱۔ الف و ب و ج: جو یان تو نیست. ۲۔ ج: بجای این شعر ذیل دارد:

درمان طلبان ز درد او محروم اند کین درد بطالبان درمان ندہند

۳۔ ب: ندارد. ۴۔ متن: ندارد. ۵۔ الف و ب و ت: ندارد. ۶۔ الف: بکس. ۷۔ متن: و چند

۸۔ الف: کسی آمدن دوست خود را با و بنمایم و ب: کسی را کلیدان در دوست خود بد بنمایم متن: کسی را کلید

آن در دوست خود را با و بنمایم. ۹۔ ج: خدا تعالی. ۱۰۔ متن: ندارد. ۱۱۔ الف: خواجہ ما بود

قدس سرہ العزیز خواجہ بہاء الحق والدین البخاری المعروف بنقشبندی رحمۃ اللہ تعالیٰ و ج: خواجہ

بود خواجہ بہاء الحق والدین البخاری رحمۃ اللہ علیہ.

المعروف بنفستيند رحمة الله عليه بودند و می گفتند که بیست سال است که
 بی علت خدمت این خلعت^۳ را حق سبحانه و تعالی ارزانی داشته است.
 چهارصد کس بودند از طالبان^{۱۰} این عنایت بفضل باری تعالی بمن رسید.
 و [بعد از] ایشان خلیفہ ایشان^{۱۱} قطب الوقت^۶ [بود] یعنی خواجہ علاؤالدین عطار
 رحمة الله عليه^۸. و دلیل برین مدعا^۹ آنست که قطب را علامات است و
 علامات قطب^{۱۲} ایشان موجود بود [و] عزالتیان پیش ایشان می آمدند. و در
 [پیش]^{۱۳} اصحاب ما [رحمة الله عليهم] ظاہر بود [و] از ایشان استر شاد می نمودند
 چون عزالتی^{۱۴} را خطای افتد [قطب^{۱۷}] عزالتی آنرا عذر نتواند خواست^{۱۸} قطب
 عشرتی می خواهد تا عفو شود.

- ۱- الف و ب و ج: ندارد. ۲- الف و ب: ندارد. ۳- متن: مرتبه. ۴- متن: ندارد. ۵- ب:
 ندارد. ۶- الف و ب و ج: ندارد. ۷- متن: ندارد. ۸- متن: ندارد. ۹- متن: مدعی. ۱۰- الف
 و ب و ج: عبارت: قطب را علامات است و ندارد. ۱۱- متن: ندارد. ۱۲- الف: آمده اند.
 ۱۳- متن: ندارد. ۱۴- متن و ج: ندارد. ۱۵- متن: ندارد. ۱۶- متن: عزالتیان. ۱۷- متن: ندارد.
 ۱۸- الف: خواستن عذر آنرا از قطب عشرتی می خواهد تا عفو شود.

و این فقیر را ترود بود که خواجہ علاؤ الدین عطار رحمۃ اللہ علیہ^۱ قطب
 ہستندیانی^۲ و مرتبہ خواجہ^۳ ما بایشان رسیدہ [است] یانی ہ روزی
 نماز بامداد^۷ ادا کردہ شد۔ قرائت^۹ در نماز^{۱۱} تِلْكَ السُّرُّلُ فَضَلْنَا بَعْضَهُمْ
 عَلٰی بَعْضٍ اتفاق افتاد۔ چون از مسجد بجماعت خانہ رفتیم، حضرت خواجہ
 علاؤ الدین^{۱۲} ازین فقیر پرسیدند کہ این [نوع]^{۱۳} تفضیل کہ در میان انبیاء،^{۱۴}
 در میان اولیاء نیز باشد یانی؟ گفتیم: ”آری“ [و] فرمودند [کہ] اگر کسی
 [سگ]^{۱۸} این درگاہ باشد، مبارک بود۔ و آنچه [کہ] تو گمان می بری بہست^{۱۹}۔

۱- ج: ندارد۔ ۲- الف: ندارد۔ ۳- الف: است وج: بہست۔ ۴- ج: ندارد۔

۵- ج: عبارت: ”رسیدہ است یانی؟“ ندارد۔ ۶- متن: ندارد۔ ۷- ج: بامداد را۔

۸- الف: ندارد۔ ۹- الف: در نماز قرائت تِلْكَ وَج: در نماز آیتہ تک۔ ۱۰- پارہ ۳، سورۃ

البقرہ آیت ۲۵۳۔ ترجمہ: ”آنکے پیغمبران و فرستادگان بفضل دادیم و افزونی بعضی را از ایشان

و بعضی“ (کشف الاسرار و عدۃ الابرار، ج ۱، ص ۶۷۵)۔ ۱۱- متن وج: آمدند۔ ۱۲- متن: ندارد۔

۱۳- ج: بفضل۔ ۱۴- ج: میان۔ ۱۵- می باشد۔ ۱۶- متن و الف: ندارد۔

۱۷- متن وج: ندارد۔ ۱۸- متن: ندارد۔ ۱۹- متن و الف: ندارد۔

”الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدانا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِي لَوْلَا اَنْ هَدانا اللهُ“
[فصل]

یکی از کبریا گفته اند که در آسمان دو قطب اند^۲ [قطب^۳] جنوبی و قطب
 شمالی. در زمین نیز دو قطب (اند)^۵ قطب الابدال و قطب الارشاد. و
 اولیاء عرب لقیان همیشه بوده اند و هستند و خواهند بود.^۷ پیش از ظهور
 [مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم] و قبر ایشان بزمین برابر است و ناپیداست و در
 وقت ظهور مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم قطب الابدال اعظام قرنی بوده است که عم

- ۱- پارہ ۸ سورة الاعراف، آیت ۴۳. ترجمہ: ”حمد و تائیس نیکو خدای را، او که راه نمود ما را باین جای
 و باین کار و باین روز، و نہ آنیم ما کہ باین روز و باین جای راه خواستیم دانست و توانست، اگر نہ آن بود
 کہ راه نمود اللہ ما را.“ (کشف الاسرار و عدة الابرار ج ۳، ص ۶۱۱). ۲- متن: ندارد.
 ۳- الف و ج: است. ۴- متن: ندارد. و ج: عبارت از: ”قطب جنوبی... تا نیز دو قطب^{اند}“
 ندارد. ۵- متن: ندارد و الف: است. ۶- الف و ج: عبارت: ”و بستند و خواهند بود“ ندارد.
 ۷- متن: بوده اند. ۸- متن: ندارد و ج: مصطفیٰ علیہ الصلوٰت و السلام. ۹- ج: قطب الاقطاب.
 ۱۰- الف و ج: عصام. اسم و احوال ایشان در تذکرہ ہائیا فتم (صح).

او ایس قرنی نباشد. و منظر رحمان بوده. از بهر آن فرموده مصطفیٰ صلی اللہ علیہ
 وسلم: اِنِّیْ ذَلِیْلٌ لِّجَدِّ نَفْسِ الرَّحْمٰنِ مِنْ قَبْلِ الْیَمِیْنِ. ^۵ و آن ابدالان مثل ما،
^۷ در اکل و شرب اشتغال می نمایند و بخلاگاه می روند و بیماری شوند و دارو
 نمی کنند. و نگاہ داشت [بعد از بیمار شدن] سنت های مصطفیٰ صلی اللہ
 علیہ وسلم می نمایند. و در منزل بیشتر نمی باشند مگر بیمار شوند و در حمام

۱- متن: رحمانی. ۲- الف وج: بود. ۳- الف: از بهر آن مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم
 فرمود که: اِنِّیْ ذَلِیْلٌ لِّجَدِّ... ۴- ج: که: اِنِّیْ ذَلِیْلٌ لِّجَدِّ... ۵- ترجمه: بدرستی که می یابم خوشخبری و
 بوی رحمن را از طرف من. حدیثی است که در مرقاة شرح مشکوٰۃ ج ۱۱، ص ۳۶۰ و مجمع البحار
 جلد ۳، ص ۳۸۰ و مرآة المثنوی ص ۹۰۹ آمده است. راویان گفته اند که این حدیث در
 باره حضرت ابویس قرنی رحمة اللہ علیہ است ولی اینها فرق می کند. مولانا رومی هم در مثنوی بن
 اشارت کرده است:

بوئی را من میرسد از جان ویس   بوئی رحمن میرسد هم از او یس
 از او یس و از قرن بوی عجب   مرئی را مست کرد و پر طرب
 (مثنوی، دفتر چهارم و تذکرة الاولیا ص ۸۲۷)

۶- در متن: ابدال. ۷- ج: باکل. ۸- ج: بنماز (۳۰ و القلم کتاب ۱) ۹- متن: می خوردند.

۱- متن: عبارت: "بعد از بیمار شدن" ندارد.

می در آیند و مرد [حامی] می دهند. اما قطب ایشان ثابت است در
مقام خود و عمر وی دراز است. و خواجہ خضر و خواجہ ایاس علیہما السلام
مصاحب این قطب باشند. در اوقات متفرقہ^۳ صحبت^۵ بسیار می دارند
وی را [و] در نماز بوی اقتدائی کنند.

فصل

یکی از کبریا گفته اند که کمال جبل است آنکه کسی وجود خواجہ خضر و خواجہ
ایاس را منکر باشد. از بہر آنکہ ایشان با اولیاء عشرتی می باشند. و بسیاری^۴
از مشایخ و علماء ایشان را دریافته اند. این فقیر می گوید کہ در ابتدای حال
در منزل خود در چرخ بودم و مراد ذوق سفر افتاد از بہر تحصیل علوم. فاما استعداد^{۱۷}

- ۱- الف: در می آیند. ۲- متن: ندارد. ۳- ج: عبارت: "مصاحب این قطب باشند" ندارد.
۴- الف: متفرقہ. ۵- متن و ج: غرت. ۶- ج: بسیا (سہو الظلم کاتب). ۷- الف: ندارد.
۸- متن و ج: ندارد. ۹- الف: باو. ۱۰- ج: ندارد. ۱۱- الف: این کہ و ج: ندارد.
۱۲- الف و ج: کس. ۱۳- الف: اولیای. ۱۴- الف: بسیار. ۱۵ و ۱۶- ج: ندارد.
۱۷- متن: کرخ. ۱۸- متن و ج: بود. ۱۹- الف: فاما استعداد او راہ نبود و ج: فاما استعداد
او تمام نبود.

آن میسر نبود. بتوجه^۱ خواجہ خضر را در خواب دیدم. مرا فرمودند که تحصیل برو^۲
و ہر جا ہر گاہی کہ ترا حاجت افتد، ما را یاد کن. چنان کردم و مرا یقین
شد بتجر بہ کہ آن خواب^۳ رحمانی بود.

[و] خواجہ خضر و خواجہ الیاس را یاران اند. ہر کس را^۴ یاد
کلان سال. و عمر دراز یافته اند و [ہمہ] خدمت خواجہ خضر می کنند، خاصہ
در بیماری وی^۵. و خواجہ الیاس عم خواجہ خضر است. و خواجہ خضر دراز
قامت^۶ و کبیرہامت^۷ است و باریک سر. و او بسہ واسطہ بنوح پیغام^۸

- ۱- الف و ج: ندارد. ۲- ج: و خواجہ. ۳- الف: برو ہر چہ گاہ و ج: برو و ہر گاہ. ۴- الف:
مرا. ۵- الف: ندارد. ۶- الف: خواب من حقیقت است. نسخہ از پنجا بوسیدہ شد و بعداً
کسی بخط تازہ نوشتہ. ۷- متن: ندارد. ۸- ج: الیاس رحمہما اللہ را. ۹- ج: ندارد.
۱۰- الف: ندارد. ۱۱- الف: دریافتہ. ۱۲- الف و ج: ندارد. ۱۳- متن: ندارد.
۱۴- ج: ندارد. ۱۵- الف: کثیر المراقبہ است، نسخہ از پنجا بوسیدہ شدہ و کسی بخط تازہ نوشتہ.
۱۶- متن: است. ۱۷- متن: ندارد. ۱۸- الف و ج: عبارت: "و باریک سر ندارد و الف
بعد از کبیرہامت بتوقار و تمکین است" دارد. ۱۹- الف: و پنجم.

علیه السلام می رسد. و هو ملک کان بن بلیان بن سمان بن سام بن نوح^۲.
 (حضرت کثیر المراقبات با وقار و تمکین است^۳ و صاحب علوم کثیره است. و متابعت^۴
 شریعت مصطفیٰ (صلی اللہ علیہ وسلم) می کند. و مردم را متابعت [شریعت]^۵
 مصطفیٰ (صلی اللہ علیہ وسلم) می خواند. و همه گنجا پیش او ظاهر است. و
 او بندگان خدای تعالی را بسیار نفقه می کند. و رسول صلی اللہ علیہ وسلم و صحابه
 رضی اللہ (تعالی) عنہم در حرب تبوک [که] اسم موضعی است، بعد از نماز دیگر
 دو بیت شنودند. و صحابه کس^{۱۵} را ندیدند^{۱۶}. مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند که^{۱۸}

۱. الف: سان سمان و ج: بیان. ۲. جناب قای سید شرف نوشتاری این شجره را به خطور نوشته اند:
 بلیا الملقب حضرت خضر علیہ السلام بن ملک بن فالع بن غابر الملقب به هو علیہ السلام بن شالح بن
 افرخت بن سام بن حضرت نوح علیہ السلام (تاریخ عباسی خطی، ص ۱۱۲). ۳. الف: ندارد. ۴. الف: متابعت
 علوم شریعت مصطفویه و ج: عبارت از: "و متابعت... تا قیامت" ندارد. ۵. الف: ندارد.
 ۶. ج: متابعت. ۷. متن: ندارد. ۸. ج: مصطفویه. ۹. متن و ج: ندارد. ۱۰. ج: وی. ۱۱. الف:
 و به بندگان خدا بسیار نفقه می رساند. ۱۲. الف: علیه الصلوٰة والسلام. ۱۳. متن: ندارد. ۱۴. متن: شنودند.
 ۱۵. متن: او. ۱۶. متن: ندیده اند. ۱۷. ج: مصطفیٰ گفت صلی اللہ علیہ وسلم. ۱۸. متن: فرموده اند و ج: فرمود.

برادرِ مِ خضر است که بشما مدح می گوید و آن دو بیت اینست، شعر:

فوارس پیچاء ادام الیوم الیوم   رها بین ظلماً اذا للیل اللیل^۳

رجال محاریب حرب^۴ مکبهم^۵   لذی ربهم انفالهم الثقل^۶

یکی از کبراء می گوید که من این دو بیت را [بر] پشت کتابی^{۱۲} نوشتم.

۱- الف: ندارد. ۲- ج: فوارسی. ۳- الف: وهاسن ووح: وها بین. ۴- من: ندارد.

۵- الف: وحرب وکسبهم. ۶- ج: نکسبهم. ۷- الف: لذی ربهم اعالمهم وشتغل

(من) و لذی ربهم انفالهم و تنقل (حاشیه) ووح: لذی ربهم انفالهم و الثقل.

۸- مفهوم: ۱- سربازانی جنگجو و برافروخته و بهیجان آمده، چنین ادا می یافت امروز، امروز.

۲- سپاهیان دشمن از ظلم خود به روز شتری افتاده اند که نتواند برپا خیزد، تاشب.

تاشب.

۳- مران جنگجویی که جنگ حرفه آنهاست.

۴- بدست و نزد خدا شان است مزد فراوان آنها.

(این اشعار در فصل الخطاب لوصول الاجاب الفارق بین الخطاء والصواب، تالیف خواجه محمد پارسا

در ص ۳۰۳ آمده است). ۹- الف ووح: ندارد. ۱۰- الف ووح: ندارد. ۱۱- من: ندارد.

۱۲- الف: نوشتم بر پشت کتاب. ۱۳- من: کتاب. ۱۴- من: حضرت.

حضرت خواجہ خضر روزی نظر کردند و گفتند چون سخن باقی می ماند در میان خلق؟
و تبسم کردند و خواجہ خضر پنچہ فضیلت مشرف شدہ اند، بعبدیہ و عندیہ و علوم
لہ نیہ۔ لقولہ تعالیٰ: فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رُحْمَةً مِّنْ
عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِمَّنْ لَّدُنَّا عِلْمًا^۹ و در صحیح بخاری آورده است کہ رسول علیہ الصلوٰۃ
و السلام فرمودند کہ مراد ازین عبد برادر من خضر است و او بسیار بیمار می شود و
دارون کند خود را و پیش از رسول صلی اللہ علیہ وسلم، بعد از پانصد سال^{۱۷} ہر سال^{۱۸}
یکبار دندانهای مبارک ایشان^{۲۱} نومی شدند^{۲۲}، و بعد از خاتم انبیاء (صلی اللہ علیہ وسلم)^{۲۳}

- ۱- ج: ندارد. ۲- ایضاً. ۳- الف: ندارد. ۴- متن: خضر خواجہ ۵- ج: شدند.
۶- الف: است. ۷- الف: عندیہ و عبدیہ. ۸- پارہ ۵ سورۃ الکہف، آیت ۶۵. ترجمہ:
"یافتند رھبی را از رھیکان ماکہ اورا دانش دادیم از نزدیک خویش، و در او آموختیم
از نزدیک خویش دانش." (کشف الاسرار و عدۃ الابرار، جلد ۵، ص ۷۱۰). ۹- الف: ندارد.
۱۰- ج: ندارد. ۱۱- الف: ندارد. ۱۲- الف و ج: صلی اللہ علیہ وسلم. ۱۳- الف: فرمود و ج: ندارد.
۱۴- ج: ندارد. ۱۵- الف: نبی مصلوات الرحمن علیہ. ۱۶- متن: در پانصد. ۱۷- الف:
پانصد. ۱۸ و ۱۹- الف و ج: ندارد. ۲۰- الف: ندارد. ۲۱- الف: او. ۲۲- متن: شد. ۲۳- بی
- ۲- الف: ندارد.

در ہر صد و بیست سال یکبار نومی شود. و خواجہ خضر علیہ السلام عروس بسیار
خواستہ است. و او را فرزندان بسیار است. فاما [حالاً] تامل را ترک
کرده است. و فرزند ندارد. و عروسان و فرزندان خواجہ خضر را نمی شناسند.
و در بازارها [در] می آید، و چیزی نمی خرد و نمی فروشد و برسم و لالان می باشد.
در منا و در عرفات می آید و آواز خوشش را دوست می دارد و استماع کلام^{۱۲}
می کند و سماح می رود، و وجد بروی غالب است، یک شبانه روز یا بیشتر^{۱۵}
در وجد می باشد و زیارت صالحان و نماز جمعہ می رود. و جمع با ولیا می شود.^{۱۸}
و در ہر سال دو بار، یکبار در عرفات در موسم حج و یکبار [دیگر] در ماه رجب^{۲۰}

۱- الف: یکی. ۲- ج: ندارد. ۳- متن: بودند. ۴- متن: لا. ۵- متن: شناختند.

۶- متن: ندارد. ۷- ج: می آید. ۸- الف: عبارت: "و چیزی میخرد ندارد." ۹- ج: میخورد.

۱۰- ج: عبارت از: "و میفروشد... تا در منا" ندارد. ۱۱- الف: بازار منا. ۱۲- الف و ج: ندارد.

۱۳- الف: سماح و ج: بسامح. ۱۴- متن: میکنند. ۱۵- الف: یکشبانه. ۱۶- الف و ج: ندارد.

۱۷- الف: و با ایشان و عبارت: "و جمع با ولیا می شود" ندارد. ۱۸- ج: ندارد. ۱۹- الف و ج: ندارد.

۲۰- الف: ندارد. ۲۱- الف: یکبار دو بار. ۲۲- ج: از. ۲۳- متن: ندارد.

ہر جا کہ فرمودہ، حاضر می شوند، [و از مشایخ بخارا] منقول^۴ است کہ در
جموعہ اول ماہ رجب حضرت^۶ خواجہ [خضر] در بخارا می باشد، و ازین جهت^۹
عید می کنند در بخارا و سمرقند، [در جموعہ اول رجب] و یکدیگر را می دریا بند و
مصافحہ می کنند، بامید آنکہ حضرت^{۱۳} خواجہ خضر را دریا بند، و پیش از آمدن
وحی بحضرت [مصطفی] صلی اللہ علیہ وسلم [صحبت می داشته اند فاما رسول^{۱۶}
صلی اللہ علیہ وسلم] ایشان را می شناخته اند، و در آن وقت احادیث^{۱۸}

- ۱- الف: فرموده شوند و ج: فرموده شده اند. ۲- الف و ج: عبارت: "حاضر می
شوند" ندارد. ۳- متن: عبارت: "و از مشایخ بخارا" ندارد. ۴- ج: منقول منقول
است. ۵- متن: اول جمع. ۶- الف و ج: ندارد. ۷- متن: ندارد. ۸- الف: باشد
۹- ج: جهت. ۱۰- متن: عبارت: "در جموعہ اول رجب" ندارد. ۱۱- ج: ماہ رجب.
۱۲- الف: ندارد. ۱۳- الف: در می یابند. ۱۴- الف و ج: ندارد.
۱۵- ایضا. ۱۶- متن و ج: ندارد. ۱۷- متن: عبارت از: صحبت... تا و سلم ندارد.
۱۸- الف: او را و ج: رو ایشانرا. ۱۹- الف و ج: است.
۲۰- الف و ج: ندارد.

بسیار از رسول علیه الصلوٰۃ والسلام روایت کرده است.^۲ زوایکی از آنها
 اینست که خواجه خضر علیه السلام گفته است که پیش رسول علیه الصلوٰۃ و
 السلام بودم، در خانه از خانه های انصاریان، تا بسیاری از یاران عثمان
 بودند و منی ترسیدند از دشمنان رسول علیه الصلوٰۃ والسلام گفت: "ما
 من مؤمن یقول صلی اللہ علی محمدٍ إلا نصر اللہ قلبہ ونورہ"^{۱۰} و
 خواجه خضر فرمودند که من و خواجه الیاس در پیش شموئیل علیه السلام بودیم که
 دشمنان بسیار غلبه کردند بر ایشان. شموئیل علیه السلام گفت مر یاران

- ۱- الف و ج: صلی اللہ علیہ وسلم. ۲- ح: ندارد. ۳- تن و الف: ندارد. ۴- الف:
- حضرت خواجه خضر و ج: حضرت خضر. ۵- الف: ندارد و ج: صلی اللہ علیہ وسلم. ۶- الف:
- خانه انصاریان. ۷- ح: ندارد. ۸- الف و ج: صلی اللہ علیہ وسلم. ۹- الف و ج: صلی اللہ علیہ وسلم.
- ۱۰- ترجمہ: "نیست مومنی کہ بگوید صلی اللہ علی محمد مگر اینکه خداوند قلبش را یاری و روشن کند."
- ۱۱- ج: ندارد. ۱۲- الف: ندارد. ۱۳- ح: ندارد. ۱۴- ج: شموئیل و الف:
- شموئیل پیغامبر و تن: شموئیل. ۱۵- الف: دشمن: ۱۶- الف: کرده "برایشان نذر"
- ۱۷- الف و ج: شموئیل. ۱۸- الف: ندارد.

خود را کہ بگویند: صلی اللہ [تعالی] علی محمد و حملہ آرید بر کافران یک تملہ
 آورند و گفتند: صلی اللہ تعالی علی محمد دشمنان ایشان بزمیت یافتند.^۵
 و در دریای شند و خواجہ خضر این دعا را بسیار می گوید: یا حی یا قیوم^۶
یا لا الہ الا انت استألتک ان توحی قلوبنا بنور معرفتک ابدًا.^۹
 بدانکہ خواجہ خضر و خواجہ الیاس علیہما الصلوٰۃ والسلام و ہمہ اولیا غیب
 و شہادت بر مذہب [اہل] سنت و جماعت اند و متابِع کتاب و سنت
 اند. اللهم شبتنا علی ذلک. تمت الرسالۃ الابدالیہ.

۱- متن: ندارد. ۲- ح: گفتند کہ. ۳- متن: صلی اللہ علیہ وسلم تعالی علی محمد. ۴- الف: دشمن.
 ۵- الف: کرد. ۶- الف: و ہمہ. ۷- الف: ندارد. ۸- ترجمہ: "ای زندہ ای پایدار ای کہ جز تو
 نیست معبودی، از تو میخوانیم کہ ہموارہ قلوب ما را بہ نور شناسایی خود روشن بداری."
 ۹- ح: ابدًا ندارد. ۱۰- ح: علیہما السلام. ۱۱- ح: ندارد. ۱۲- ح: بر مذہب سنت اند.
 اللهم شبتنا علی ذلک. آمین یا رب العالمین. تمت تمام شد رسالۃ ابدالیہ.
 ۱۳- متن: ندارد. ۱۴- ایضًا.

تعلیقات

در این رسالہ از کسانی نام برده شدہ است، و در اینجا بہ اختصار
شرح احوال آنان آورده می شود:

- ۱- حضرت شیخ ابو الحسن علی بن عثمان بجویری و تاج گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ.
- ۲- حضرت شیخ ابوسعید ابی الخیر میهنی رحمۃ اللہ علیہ.
- ۳- حضرت مولانا جلال الدین محمد بلخی رومی رحمۃ اللہ علیہ.
- ۴- سلطان محمود غزنوی رحمۃ اللہ علیہ.
- ۵- حضرت خواجہ بہا الحق والدین نقشبند رحمۃ اللہ علیہ.
- ۶- حضرت مولانا حمید الدین شناسی رحمۃ اللہ علیہ.
- ۷- حضرت خواجہ علاء الدین عطار رحمۃ اللہ علیہ.
- ۸- حضرت عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ.
- ۹- حضرت حذیفہ بن یمان (یمان) رضی اللہ تعالیٰ عنہ.
- ۱۰- حضرت شیخ المشائخ علاء الدولہ سمنانی رحمۃ اللہ علیہ.
- ۱۱- شمس العارفین الغزنوی السجاوندی رحمۃ اللہ علیہ.
- ۱۲- حضرت اویس قرنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ.

۱۔ حضرت ابوالحسن بھجوری جلابی غزنوی^(ع)

(متوفی سال: ۶۵۰ھ)

حضرت ابوالحسن علی بن عثمان بن ابی علی بھجوری غزنوی وپس
لاہوری، از رجال معروف بعلم و معرفت و طریقت است۔ اصل او از
غزنین است و "جلاب" و "بھجور" نام دو محلت از غزنین می باشند۔
خاندان او در غزنین از مردان راه حق بوده و مسجد و منبر داشته اند۔
مدتی مصاحب "حضرت شیخ ابو الفضل محمد بن حسن خلی" بوده و طریقت
را ہم ازو گرفته است۔ پس بیاحت و حج و زیارت رفته و ملازم حضرت
شیخ ابو العباس احمد بن محمد اشقانی^۱ بوده و ازو اخذ پارہ امی علوم کرده است۔
وی را با بسیاری از استادان طریقت مثل: "شیخ ابو القاسم
عبدالکریم قشیری" و "حضرت شیخ ابوسعید ابوالخیر" و "حضرت ابو علی
فارمدی" و دیگر بزرگان و محدثین اتفاق ملاقات افتاده است پس بہند

رفتہ و ساکن لاہور شدہ است۔

خود او کفۃ است و شیخ من گفتی و وی جنیدی مذہب بود و من

بر موافقت شیخیم "ازین رو پیدا است کہ در طریقت بتبع حضرت شیخ
ابو الفضل خلی جنیدی مذہب بوده است۔

در کتاب کشف المحجوب نقل کرده است کہ دیوان اشعار و کتاب

"مہاج الدین" تالیف او را گرفتہ و بنام خود کرده اند، و از خد خواستہ

است کہ نام سارق دیوان و کتاب را از دیوان طلاب در گاہ خود پاک گردانند۔

کتاب کشف المحجوب بزبان فارسی از تالیفات اوست و آن کتابی است

بسیار فصیح و مورد استناد بزرگان فن۔

وفات او در ۴۶۵ و ۴۷۰ و ۴۶۵ و ۴۶۵ گفتمہ اند۔ ظاہراً در گذشتہ ہجری

در نوزدہم یا بیستم ربیع الثانی سال ۴۶۵ در شہر لاہور اتفاق افتادہ است۔ فن

او در لاہور برجا و زیارت گاہ اہل دلست!

۱- عیناً نقل از کارنامہ بزرگان ایران، ص ۱۵۴-۱۵۵، نشریہ ادارہ کل انتشارات و رادیو ایران۔

۲۔ حضرت ابوسعید الخدریؓ

(۲۵۷ - ۴۴۰)

★

ولادت حضرت شیخ ابوسعید فضل اللہ بن ابی الخیر محمد بن احمد
میہنیؓ ویامیہنے ای، بروز یک شنبہ غزہ ماہ محرم سال ۲۵۷ ہجری قمری در شہر کی
بنام "میہنے" از توابع خراسان اتفاق افتاده است.

علوم مقدّماتی را کہ صرف و نحو و لغت باشد در همان شہر آموختہ
و چون اندیشہ فقہ داشتہ بمرو رفتہ است. در مرو مدت پنج سال در حوزہ
درس "حضرت امام ابو عبد اللہ خضریؓ" حاضر شدہ و پس از درگذشت
وی، پیش "حضرت امام ابو بکر قفال مروزیؓ" پنج سال دیگر فقہ خواندہ است.
پس از مرو قصد سمرخس کردہ است و چون بسرخس آمدہ نزد حضرت امام
ابو علی زاہر بن احمد "کہ علم تفسیر حدیث میگفتہ، رفتہ است و چون مدتی تفسیر و
اصول و اخبار رسول را فراگرفتہ، اتفاق ملاقات او با حضرت لقمان سرخیؓ"

کہ از عقلائی مجانبین بوده . اقامت داده است .

حضرت لنگان سرخی اور ابدرخانقاہ حضرت پیر ابو الفضل محمد بن

حسن سرخی "برودہ و دست ابدست پیر ابو الفضل" داده است و این پیر

ابو الفضل مرید حضرت شیخ ابوالفتح عبداللہ بن علی سراج طوسی "بودہ است .

حضرت پیر ابو الفضل "مراقب حضرت شیخ ابوسعید" بوده و

شہر ریاضتہذیب اخلاق و ریاضت با و فراہم داده است .

حضرت شیخ ابوسعید پس از اخذ طریقت تصوف بدیار اصفہان

برگشت ، و ہفت سال ریاضت پرداخت ، و پس نزدیک "حضرت

ابو الفضل محمد بن حسن سرخی" آمدہ و باشارہ شیخ و پیر خود بہ نیشابور رفت

و در نیشابور از "حضرت ابو عبد الرحمن محمد بن حسین بن محمد سلمی نیشابوری"

صاحب "طبقات الصوفیہ" خرقہ ارشاد گرفت و بہ میچہ برگشت و در آنجا خانقاہی

بنا کردہ ، و بتربیت مرید و ریاضت پرداختہ و پس از ہفت سال بامر

"حضرت ابو الفضل سرخی" بشہر امل رفتہ و در آن شہر برای بار دوم ، از دست

”حضرت ابوالعباس احمد بن محمد بن عبد الکریم قصاب املی“ از خلفای حضرت
محمد بن عبداللہ طبری“ خرد گرفته و یک سال در شہر امل مقام کرد و باز بنیشابو
بارگشته است.

در این سفرها بزرگان علمی و شرعی نیشابور با او مخالفت برخاستند
اما چندی گذشت کہ مخالفت موافقت بدل شد و مخالفان تسلیم شدند.
حضرت ابوسعید پس از یک سال اقامت در نیشابور بمیمنہ
مراجعت نمود و عاقبت در ہما نجا کہ چشم بدنیای ناپاک گشوده بود و شب آدینہ
چہارم شعبان سنہ ۱۴۴ ہجری، وقت نماز خفتن، درگذشت و روح بزرگ خود
را کہ ہمہ در کار تربیت مردمان می داشت تسلیم خدای بزرگ کرد.

غیر از گفتار منظم عربی و فارسی و دینی و ربائی از گفتار و آثار و حکایات
و حالات او دو کتاب باقی مانده است یکی ”اسرار التوحید فی مقامات شیخ ابی السعید“
کہ محمد بن منور میهنہ ای نوادہ اس از تالیف کرده است و دیگر حالات و سخنان شیخ
ابوسعید کہ محتملاً مؤلف آن کمال الدین محمد ”پسر علم پسر مولف اسرار التوحید است“

۱- عیناً نقل از کارنامہ بزرگان ایران، ص ۱۳۸-۱۴۰.

۳۔ حضرت مولانا جلال الدین بلخیؒ

(۶۰۴ — ۶۷۲)

حضرت مولانا جلال الدین محمدؒ پسر حضرت بہاء الدین محمد بن حسین الخطیبیؒ، شاعر و عارف و متفکر بزرگ ایران، در ششم ربیع الاول ۶۰۴ ہجری م بلخ متولد شد۔

پدش حضرت بہاء الدین ملقب بہ بہاء، ولد نوحہ دختر می خواہ مشاہ بود و از مشایخ و دانشمندان بشمار میرفت و چون از خواہ مشاہ بخش یافت در سال ۶۱۸ ہجری با پدش جلال الدین، بلخ را ترک گفت و چنانکہ گفتہ اند در نیشابور حضرت شیخ فرید الدین عطارؒ را دیدار کرد و حضرت عطار یک نسخہ از مثنوی "اسرارنامہ" خود را بجلال الدین داد۔

حضرت بہاء الدین بہ بغداد و سپس از زیارت حج "بملاطیہ" رفت و پس از چہار سال بہ "لارندہ" کہ مرکز حکومت سلجوقیان آسیای صغیر بود، وارد

شد و پس از ہفت سال بہ قونیہ رومی آورد و در آنجا بارشاد و ہدایت
پرداخت.

ہنگامیکہ حضرت جلال الدین بیست و چہار سالہ بود، حضرت
بہاء الدین وفات یافت و پس از او حضرت جلال الدین در خدمت حضرت
سید برہان الدین محقق ترمذیؒ کو از شاگردان سابق پدرش بود، کسب فیض
کرد و پس بہنام و حلب رفت و کسب علوم و معارف مشغول شد و آنگاہ بقونیہ
آمد و ارشاد و وعظ آغاز کرد و چون حضرت شمس الدین تبریزیؒ کہ پیری
بزرگ و صوفی عالیقدر بود بقونیہ آمد دیدارش حضرت جلال الدین مولوی اذکر گون ساخت
بطوریکہ ارشاد و وعظ و تدریس را کنار گذاشت و شوریدہ ای آشفتمہ حال
دل از کف دادہ شد و حلقہ ارادت حضرت شمسؒ در گوش گرفت.

شاگردان حضرت مولانا از این تغییر حال در شکفت ماندند و در صد
برآمدند کہ او را دیدار حضرت شمس تبریزیؒ محروم سازند پس یک بار حضرت
شمسؒ را وادار کردند کہ از قونیہ برود و چون رفت حضرت مولانا جلال الدینؒ

بہ اندوہ و غصہ و بیتابی وہ چار شدہ اور باز گردانندہ آقا در سال ۱۲۴۵ھ ق
دوبارہ براہ شوریدند و بنا بقول اوراکشند.

دیدار حضرت شمس تبریزی در حضرت جلال الدین مولوی چنان
اثری کرد کہ سراپای او را سوزانده و عشق آتشین سراسر وجود او را گرفت و بنت
سال پس از غیبت ہمیشگی باکشته شدن حضرت شمس، بساختن مثنوی
آغاز کرد و مثنوی را کہ یک شاہکار عرفانی زبان فارسی است بنحو اش خلیفہ
و شاگرد و مرید خود حضرت حسام الدین چلبی در شش دفتر سرود کہ گنجینہ بزرگی
از عرفان و حکمت و سراسریند و تمثیل و قصہ و روایت است.

از آثار او غیر از مثنوی "دیوان کبیر غزلیات" اوست کہ بنام حضرت
شمس تبریزی بہ "دیوان شمس تبریزی" معروف شدہ است و نیز "فیہ مافیہ"
بہ نثر از اوست و مکاتیب نیز از او باقی است.

حضرت جلال الدین "در یکشنبہ پنجم جمادی الآخر سال ۷۲۶ ہجری
در قونینہ وفات یافت و او را در مقبرہ پدرش بنجاک سپردند.

پسرش "سلطان ولد" نیز ذوق شعر داشت و مثنوی "ولد نامہ"

از او باقی است!

۱- عیناً نقل از کارنامہ بزرگان ایران، ص ۲۴۷-۲۴۹.

۴۔ سلطان محمود غزنوی^۷

(۲۸۷—۴۲۱)

سبکتکین قبل از فوت پسر کوچکتر خود اسمعیل را بجانشینی خویش معین کرد. در آن هنگام محمود در نیشابور بود و چون از فوت پدر و امارت برادر مطلع گشت با برادر از طریق صلح درآمد. تا اسمعیل سلطنت را با و محول کند و چون این امر حاصل نشد بجنگ او شافت و ویراشکست داد و جانی پدرشست و نسبت با اسمعیل رفت بسیار نمود.

محمود که بعد ها ملقب به "یمین الدوله" گردید، بزرگترین پادشاه سلسله غزنوی است. وی نخستین پادشاهی است که لقب "سلطان" بخود گرفت. در زمان "عبد الملک بن نوح سامانی" محمود، بر خراسان استیلا یافته آن بلاد را از دست سامانیان خارج ساخت. سپس قستان بدست او افتاد و در سال ۳۹۳ هجری قمری قستان را گرفت. یمین الدوله بکرات لشکر به هندوستان

کشید و با بندوان جهاد نمود و همچنین "ایک خان" ترک را که قصد خراسان داشت
 بکلی منہزم نمود و بر ماورالنہر مسلط گردید. سپس بلاد غنور را در سال ۴۰۱ھ فتح
 کرد و احکام اسلام را در آن حدود و نجرى ساخت. در سال ۴۰۷ھ دیار خوارزم
 را جزئی متصرفات خود ساخت و در سنہ ۴۱۶ھ قصد سومنات کرد و پس
 از فتح آن حدود و بدست آوردن غنائم زیاد، بہت معروف "سومنات" را
 در ہم شکست و یک قسمت از آنرا بغزنی آوردہ در عتبہ مسجد قرار داد. در سال
 ۴۲۰ھ ری و حدود آنرا از مجد الدولہ دلیپی گرفت. از وقایع مهم ایام سلطنت
 محمود متفرق شدن ترکان "غز" در اطراف بلاد ایران است.

محمود در سال ۴۲۱ ہجری وفات یافت!

عیناً نقل از کارنامہ بزرگان ایران، ص ۳۱۹-۳۲۰

۵- حضرت خواجہ بہاء الدین محمد نقشبند

(۷۱۸ — ۷۹۱)

حضرت بہاء الدین محمد بن محمد بخاری نقشبند، در مجرم سال ۷۱۸
ہجری در وہی بنا "قصر عارفان" در یک فرسنگ بخارا متولد شدہ است۔
حضرت خواجہ بہاء الدین نقشبند را نظر قبول از حضرت خواجہ
محمد بابا سمانی بودہ است۔ نقل کردہ اند کہ حضرت خواجہ محمد بابا سمانی بارہا
کہ بر قصر بندوان می گذشتہ اند می فرمود، اند کہ ازین خاک بوی مردی می آید
و زود باشد کہ قصر بندوان قصر عارفان شود۔ تا روزی از منزل حضرت
سید امیر کلال کہ از خلفاء ایشان بطرف قصر عارفان متوجہ شدند و فرمودند
کہ آن بوی زیادت شدہ است؛ همانا کہ آن مرد متولد شدہ است۔
حضرت خواجہ بہاء الدین نقشبند بحسب صورت تعلیم آداب طریقت
از سید امیر کلال گرفتہ؛ اما در حقیقت او سی بودہ و منوچس و بنیان

گذارد طریقهٔ نقشبندیہ است.

دوازده سال با "حضرت خلیل آقا" بوده و دو بار سفر حجاز کرده

و در نوبت دوم "خواجہ محمد پارسا" یکی از خلیفگان او با وی بوده است.

چون بخراسان آمدہ خواجہ محمد پارسا را با سیر اصحاب از راه باورد

بجانب نیشابور فرستاده و خود برای ملاقات با حضرت مولانا زین الدین

ابوبکر تائبادی "بھرات آمدہ و سر روز در تائباد" در صحبت حضرت مولانا

زین الدین ابوبکر تائبادی "گذرانده است و پس متوجہ حجاز شدہ و

در نیشابور با اصحاب ملحق گردیدہ است و پس از حجاز چندی در مرو اقامت

کرده و آن گاہ بنجارا آمدہ و تا آخر حیات در آنجا بودہ است.

مردان بسیار داشته است کہ مشہورترین ایشان "حضرت

خواجہ علاء الدین عطار" و "حضرت خواجہ محمد پارسا" برود و از جانشینان

وی اند. طریقهٔ وی بہ "حضرت بایزید بستانی" عارف و صوفی مشہور

میرسد.

در شب دو شنبه سوم ربيع الاول ۷۹۱ هجری در عمانجا که چشم
 بجهان گشوده بود، قصر عارفان، در گذشتت و مزارشش اکنون در آنجا
 معروفست. دلیل العاشقین "در تصوف و حیات نامه" در فصیح و مواعظ
 منسوب به -

۱- عیناً نقل از کارنامه بزرگان ایران، ص ۲۷۳-۲۷۴.

۶۔ حضرت مولانا حمید الدین شاشیؒ

حضرت مولانا حمید الدین شاشیؒ از کبار علماء بخارا بودند، مست در زمان حضرت خواجہ بہا الدین نقشبند قدس اللہ تعالیٰ سترہ و بایشان ارادت و اخلاص تمام داشتہ است۔ فرزند ایشان حضرت مولانا حسام الدین بخاریؒ شاشی خلیفہ اول است از خلفای حضرت امیر حمزہ ابن سید امیر کلالؒ۔^۱

۱۔ رشحات عین الحیات، ص ۵۱۔

۷۔ حضرت خواجہ علاء الدین عطارؒ

نام اوی محمد بن محمد بخاریؒ است۔ از کبار اصحاب خواجہ بہاء الدین
نقشبندؒ بوده است۔ دراصل از خوارزم بوده اند و خواجہ محمدؒ اسے پسر بزرگ
خواجہ شہاب الدینؒ و خواجہ مبارکؒ و خواجہ علاؤ الدینؒ چون خواجہ محمدؒ وفات
یافتہ خواجہ علاؤ الدین عطارؒ بیچ چیز از میراث پدر قبول نکرده بودند و بر تہ
تمام امر یکی از مدارس بخارا تحصیل علوم اشغال نموده و حضرت خواجہ نقشبندؒ
را دختری صغیرہ بودہ است بوالدہ وی گفتہ اند کہ چون بحد بلوغ رسد همان زمان
مرا آگاہ کرد ان چون آن وقت رسیدہ است حضرت خواجہ نقشبندؒ از قصر عارفان
بشہر آمدند و یکسر حجرہ خواجہ علاؤ الدین عطارؒ کہ در مدرسہ داشتہ رفتہ اند۔ در ان
حجرہ کمنہ بوریائی دیدہ اند کہ خواجہ گاہی پہلو بر آن نہادہ و دوختہ پنختہ کہ

۱۔ نفحات الانس، ص ۲۶۹ و قصر عارفان، ص ۲۲۸۔

بالین می ساخته و ابرق شکسته که بآن طهارت می کرده اند. چون خواجہ علاؤ الدین[ؒ] الشانزادیدہ اند. در قدم ایشان سر نہادہ اند و نیاز مندی بسیار کردہ.

حضرت خواجہ نقشبندؒ فرمودہ اند کہ مرا بختری ایست کہ امشب بخد بلوغ رسیدہ و من مامورم بآنکہ وی را بحالہ عقد تو در آرام خواجہ علاؤ الدینؒ تو وضع نمودہ گفتہ اند کہ این سعادت نیست عظمی کہ روی بمن آوردہ. لیکن مرا از اسباب دنیوی چیزی نیست کہ صرف کنم و حال ایست کہ مشاہدہ می فرمائید. حضرت خواجہ نقشبندؒ فرمودند کہ ترا و اورا من عند اللہ رزقی مقدور مقررست. از آن مہر فکری نیست. پس آن عقد واقع شدہ و بعد از چند گاہ خدمت خواجہ حسن عطار قدس سرہ از ایشان بوجود آمدہ اند!

حضرت خواجہ نقشبندؒ در آیام جہات خود تربیت بسیاری از طالبان حوالہ بایشان می کردند و می فرمودند کہ علاء الدین خلی بار بر ما سبک کردہ است.

۱۔ رنحات عین الحیات، ص ۹۴ و قصر مارغان، ص ۲۲۸.

لاجرم النوار ولایت و آثار آن علی وجه الاتم و الاكمل از ایشان بطور پیوسته
 است و بی من صحبت و حسن تربیت ایشان بسیاری از طالبان از
 پایگاه بعد و نقصان به پیشگاه قرب و کمال رسیدند و مرتبه کمال و تکمیل یافتند.
 حضرت سید شریف امام جرجانی می گفته که تا من بصحبت شیخ
 زین الدین رحمه الله علیه نرسیدم از قص نرستم و تا بصحبت خواجہ علاؤ الدین
 عطار قدس سره نہ پیوستم خدای را شناختم — بعضی از کلمات قدسیہ ایشان
 را کہ در مجلس صحبت می فرموده اند خدمت حضرت خواجہ محمد پارسیا قدس الله
 روحها در قید کتابت آورده بودند و چندی از آن بہ نیت تبرک استر شاد و مذکور
 می کردند.^۲

وفات حضرت خواجہ علاؤ الدین قدس سره بعد از نماز خفتن شب
 چهارشنبه بیستم رجب ۸۰۲ هجری قمری بوده است و روضہ مطهرہ ایشان در
 وہ نوجفانیاست.^۳

۱- نفحات الانس، ص ۲۶۹. ۲- ایضاً، ص ۳. ایضاً، ص ۲۷۱.

۸۔ حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ

حضرت ابو عبید الرحمن عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ، بن غافل بن جبیب بن شمیخ بن فار بن فخرم بڈلی حلیف بنی زہرہ۔ مادر او مسماة بأم عبد بنت عبدود۔ وازین روگاہی بحضرت عبداللہ بن مسعود کفایت ابن ام عبد نیز داده اند۔ او از قدمای اصحاب رسول صلوات اللہ علیہ است و بروایت ابو نعیم اصفہانی ششمین کس است کہ اسلام آورد و از این رو او را سادس ستمی گفتند۔ و او این لقب را دوست می داشت۔ حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ شبان عقبہ بن ابی معیط بود و گویند روزی رسول اکرم صلوات اللہ علیہ با حضرت ابی کبیر رضی اللہ عنہ بر منہ او می گذشتند و از او شیر طلب کردند حضرت ابن مسعود بمقتضای امانت از دادن شیر امتناع جست، رسول صلوات اللہ علیہ برہ میبش را کہ تا آن گاہ بارنگرفتہ بود برگرفت و پستان او مس کرد و در حال پستانهای میش پر از شیر شد و روان گردید۔

حضرت ابن مسعودؓ در اثر این معجزہ مسلمانان پذیرفت. و از آن پس ملازم خدمت رسول صلوات اللہ علیہ گردید. چنانکہ اور صاحب نعلین و سادہ و سواک می خواندند و او نخستین کسی است کہ قرآن کریم را غسل رؤس الانشہاد در مکہ تلاوت کرد و وی ذوالحجرتین است. چہ یکبار بختہ و بار دیگر بہ مدینہ ہجرت کرد و در ہمہ غزوات رسول (ص) حاضر بود و ابو جہل را او بدست خویش بختہ. خانہ او جنب مسجد رسول (ص) بود و با مادر خود پیوستہ بخانہ پیغمبر صلوات اللہ علیہ آمد و شد داشت بدان حد کہ حضرت ابو موسیٰ اشعریؓ آنگاہ کہ بہ مدینہ آمد حضرت ابن مسعودؓ و مادر او را از اہل بیت طہارت گمان برد.

و نیز او از عشرہ مبشرہ است یعنی یکی از وہ تن یاران کہ پیغمبر (ص) بانان وعدہ بہشت فرمود. او در روش و حرکات با آنحضرت (ص) تشبہ می ورزید. لکن ساقهای پالاغزد داشت. وقتی در حضور پیغمبر صلوات اللہ علیہ وی را بلاغی استہزا کردند. آنحضرت (ص) منع فرمود. حضرت ابن مسعودؓ را

قامتی بلند و نحیف بود و موی سر تا پشت گوش فرومی گذاشت. و خضاب نمی کرد. در خلافت حضرت ابی بکرؓ و قال اہل رده نامور حفظ مواضع بی حفاظ مدینہ گشت. و در جنگ یرموک حاضر بود. و بزمان خلافت حضرت عمر (رض) در ۲۰ ہجری ولایت کوفہ یافت. و حضرت عمرؓ ہرم کوفہ نوشت: من عمار یا سمر و عبد اللہ بن مسعود را بمعلمی و وزیری شما فرستادم.^۲

حضرت عبد اللہؓ تا خلافت حضرت عثمان (رض) در کوفہ بماند. و در زمان خلافت حضرت عثمانؓ از این عمدہ معزول گشت و چون سوی مدینہ می آمد در راہ امامت نماز جنازہ حضرت ابوذر غفاری (رض) کرد.^۳

حضرت ابن مسعودؓ شصت سال عمر کرد و بسال ۳۲ ہجری در مدینہ فات یافت و در جنت البقیع مدفون شد.^۴

دائرة المعارف اردو (اردو انسائیکلو پیڈیا، ص ۹۷). رک: بہ حرف عبد اللہ.

لغت نامہ دہخدا (آ- ابوسعہ) ص ۳۴۹. ۳- ایضاً. ۴- دائرة المعارف اردو (اردو

انسائیکلو پیڈیا، ص ۹۷). رک: حرف عبد اللہ. ۵- ایضاً. ۶- لغت نامہ دہخدا (آ- ابوسعہ) ص ۳۴۹.

۹- حضرت خدیفہ بن یمانی (یمان) رضی اللہ تعالیٰ عنہ

حضرت خدیفہ بن ایمان حسل بن جابر العبسی القنطیری مکنی بانی عبد اللہ صحابی است۔ بعضی نام پدرا او را حسل و برخی حیل ابن جابر ابن عمر و گفته اند و گوی گویند لقب جدا و جرود ابن الحرث است و چون بقناطر که موطنی نزدیک کوفه است منزل کرد. او را قنطیری نیز می خوانند. او با پدر خویش بدر شد و رسول اکرم (ص) او را مخیر فرمود تا در زمره مهاجرین یا اعداء انصار در آید و او انصاری بودن را اختیار کرد و کاتب حرم نخیلات بود. وی رازدار رسول (ص) بود. و حضرت (حق) اسما، منافقین صحابه را بدو ابراز فرمود و آنگاه که در خلافت حضرت عمر (رض) رسید. از وی درخواست تا نام های منافقین بدو افشا کند. و او از قبول خواستش حضرت عمر سر باز زد و حضرت عمر تنها برگاه حضرت خدیفہ بر جنازه یکی از اصحاب حاضر نمی آمد، درمی یافت که وی از منافقین بوده است. و از نیرو او نیز حضور نمی یافت.

او در جنگ نہاوند پس از کشته شدن حضرت نعمان بن مقرن
 لواء حبش مسلمانان را بدست گرفت. و ہمدان و ری و دینور را وی بگشود. و
 در فتح جزیرہ نیز شرکت داشت. و از طرف حضرت عمرؓ بہ حکمرانی نصیبین منصوب
 گشت. و بواسطہ کمال امانت کہ داشت حضرت عمرؓ بتام ممالک مفتوحہ فرمان
 کرد کہ حضرت حذیفہؓ ہر چیز و ہر مقدار کہ بخواد بوی دہند. لکن او تنہا بہ معاش
 روزانہ خود و عتیق اسب خویش قناعت ورزید. و آنگاہ کہ مقرر خلافت بازگشت.
 حضرت عمرؓ او را در آغوش گرفت و گفت: تو برادر من و من برادر تو باشم.
 و در کشف المحجوب ہجوری آمدہ است کہ وی از اصحاب حرب الصفتہ بودہ است.
 و ہم گویند کہ او برخی از اسرار رسول (ص) را بحضرت حسن بصریؓ آموخت
 و نیکوئی و عطا و تذکیر حسن از آن اسرار باشد:

گفت زان فصلی حذیفہ با حسن

تا بدان شد و عطا و تذکیر حسن (مولوی)

وفات وی چہل روز پس از شہادت حضرت عثمانؓ بود و مدفن وی بدان

در پای ایوان است. و در سال ۱۹۳۳م چون قبری که بنام حذیفه است
و مزار مردم می باشد. در کنار و جلّه مورد تعرض امواج آب قرار گرفته آن قبر را
بدخل خشکی نزدیک قبر حضرت سلیمان (ع) منتقل کرده و ساختمانی برای آن
ساختند.

حمد الله مستوفی آرد: و بطرف شرقی (شرقی کوف) مقام حضرت یونس
پیغمبر (ع) است و مشهده حضرت حذیفه بن الیمان مصاحب رسول (ص) ...
(نزحة القلوب ۲: ۲۳۳).

۱- عیناً نقل از لغت نامہ دہخدا، ص ۴۱۶ (حرف "ح" - شماره مسلسل ۴۸).

۱۔ حضرت علاء الدولہ احمد سمنانیؒ

۷۲۶ — ۶۵۹

— ★ —

حضرت شیخ رکن الدین ابوالکلام احمد بن محمد بن احمد سمنانی بیاناکی

ملقب بعلاء الدولہ، در ذی الحجہ سال ۶۵۹ ولادت یافتہ است۔

پدرش بہ "ملک شرف الدین سمنانی" شہرت داشتہ و خود او بالقاب

متعد از قبیل "علاء الدین"، "رکن الدین" و "شمس الدین" مشہور و موصوف بہ

"سلطان المتألمین" بودہ است۔

در کودکی بفرگفتن فقہ و حدیث و لغت و ادب پرداختہ و از حضرت

رشید بن ابی القاسم "و غیر او سماع حدیث و روایت کردہ است۔

در جوانی ملازم "ارغون" یکی از خوانین مغول بودہ و پس توبہ کردہ و بخلوت

رفتہ است۔

در بغداد مصاحب "حضرت شیخ نور الدین عبدالرحمن اسفراینی" از

مشایخ تصوف بوده و ظاہر آخرت و ارشاد ازو گرفته است.

مکرر زیارت خانہ خدا نایل آمدہ و دائم تلاوت قرآن و انواع ریاضت

اشغال داشتہ و عاقبت در سمنان در خانقاہ شگاکویہ منزوی شدہ و تمام ثروت و تمول خود را وقف فقرا و صوفیہ کردہ است.

"حضرت ابوالبرکات تقی الدین علی دوستی سمنانی و" حضرت شیخ عبداللہ

عزجستانی و" حضرت شرف الدین عربشاہ از اصحاب او بودہ اند و حضرت

صدر الدین بن جمویہ و" حضرت سراج الدین قزوینی از او اخذ طریقت نمودہ اند.

با حضرت کمال الدین عبد الرزاق کاشانی از بزرگان علمای عصر و واقفان

بقواعد علم باطن مکاتبہ داشتہ و ظاہر ابطوس و تبریز و بغداد سیاحت فرمودہ است.

نقل کردہ اند کہ مصنفات او بر سیصد تصنیف بالغ میشود.

ہفتاد و ہفت سال عمر کردہ و در شب جمعہ بیست و دوم ماہ ربیع

سال ۷۳۶ ہجری در "صوفی آباد" سمنان وفات یافتہ و ہما بخاندون شدہ

است.

از تصنیفات اوست: کتاب "بیان الاحسان لاهل العرفان"، کتاب
 "سر بال البال فی اطوار سلوک اهل الحال"، کتاب "قواعد العقاید" کتاب لاهل
 المحلوة و الجلوة، و کتاب "عروة الوثقی" ۲

۱- عیناً نقل از کارنامه بزرگان ایران، ص ۲۶۵—۲۶۷.

۲- قصر عارفان، ص ۱۵۹ و ۸۰.

۱۱۔ شمس العارفین عزیزی سجاوندیؒ

محمد بن ابی یزید طیفور ملقب بہ شمس الدین و مکنی بابی ابو الفضل السجاوندی

القاری متوفی . ۵۶ ہجری . اور راست :

۱۔ "الوقف والابتداء" کہ ہفت گونہ وقف رافی شناساند.

۲۔ "الموجز" کہ پنج گونہ را در بردارد.

۳۔ "عین المعانی فی تفسیر سبع المثانی"۔

سجاوندی "نخستین کسی است کہ نشانہ های ہفتگانہ وقف را بکار بردہ و

از این رو این نشانہ ہا سجاوندی خوانندہ شدہ و قرآن ہا را کہ این نشانہ ہا در آن

بکار رود "قرآن سجاوندی خوانندہ"

۱۔ عیناً نقل از لغت نامہ دہخدا ص ۲۲۶ (حرف س۔ ع۔ شمارہ مسلسل ۹۸)۔

۱۲۔ حضرت اویس قرنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ

حضرت اویس قرنی بن عامر بن جریہ بن مالک از طايفہ بنی مراد، یکی از پارسایان و از تابعیان است^۱۔ اصل وی از یمن است۔ او زندگانی حضرت رسول (ص) را ادراک نکرد و بدرک صحبت آنحضرت (ص) موفق نگردید۔ و بر حضرت عمر بن خطاب (رض) و اراشد^۲ و در جنگ صفین با حضرت علی بن ابیطالب (رض) بود و بیشتر بر آنند که وی در یمن واقعه شتر شد^۳۔ بسال ۳۷ هجری برابر ۶۵۷ میلادی (الاعلام زرکلی)^۴۔

...خواجه ابنیا علیہ الصلوٰۃ والسلام گفت: "در امت من مردی است

۱۔ قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم: "أویس القرنی خیر التابعین باحسان" (تذکرۃ الاولیاء، عطار، ص ۱۹)۔ ترجمہ: پیامبر فرمودند (ع) اویس قرنی بہترین پیروان است در احسان (نیوکاری)۔
 ۲۔ تذکرۃ الاولیاء، عطار، ص ۲۸۔ ۳۔ ایضاً۔

۴۔ عیناً نقل از لغت نامہ و حذا، ص ۵۰۹۔ (الف بخش دوم۔ شمارہ مسلسل ۱۵۷)۔

کہ بعد موی گوسفندان ربیعہ و مضرہ اور در قیامت شفاعت خواهد بود۔
وچنان گویند کہ در عرب بیت قبیلہ را چندان گوسفند نبود کہ این دو قبیلہ را صحابہ
گفتند کہ این کہ باشد؟ فرمود کہ: بعد من عبید اللہ بنہ پی از بندگان خدای
گفتند: ما ہمہ بندگان خدای - تعالی - ایم. ناش چیت؟ فرمود کہ: اویس.
گفتند کہ: او کجا باشد؟ گفت: بہ قرن. گفتند کہ: او شمارا دیدہ است؟
گفت: بایرہ ظاہر نہ. گفتند: عجب! چنین عاشق توو بہ خدمت تو نشاقت؟
فرمود کہ: از دو سبب: یکی غلبہ حال، دو م تعظیم شریعت من، کہ مادری دارد
نابینا و مومنہ، و بیای و دست بست شدہ. بہ روز اویس شتر بانی کند و مزد
آن بہ نفقات خود و مادر خرج می کند. گفتند: ما او را بینیم؟ صدیق را گفت:
"تو او را بیننی. اما فاروق و مرتضیٰ او را بینند. و او مردی شعرانی بود. و بر پہلو
چپ و برکت دست وی چند یک دم پیدی است. اما نہ برص است چون او
را دریا بید. سلام من برسانید و گویید کہ: امت مرا دعا کن."

۱- عینا نقل از تذکرۃ الاولیاء، عطار، ص ۲۰.

...” از ابو سلیمان (دارانی) روایت کرده اند: اویس قرنی صحیح کرد و بہ تہ رفت. و چون بر در مسجد بایستاد، وی را گفتندی کہ: این روضہ پیغامبر است، بی ہوش شد. و چون بہ ہوش آمد، گفت: مرا بیرون برید کہ شہری کہ محمد (ص) در آن مدفون بود، شہر من نباشد!

ابن بطوطہ گوید قبر او را بدمشق زیارت کردہ است. و باز او گوید در کتاب اہلکم فی شرح صحیح المسلم قرطبی خواندہ ام کہ اویس با جماعتی از صحابہ از مدینہ بشام رفت و در راہ در بریہ کہ در آنجا نہ آب و نہ آبادی بود، وفات کرد. ہمہ اہان درکار او در ماندند. ناگاہ حنوط و کفن و آب حاضر دیدند. و در شگفتی شدند. پس او را شستہ و کفن پوشیدہ و بر او نماز کردہ بخاک سپردند. و سوار شدند. یکی از آنان گفت باز کردیم و نشانہ بر قبر او گذاہیم چون باز گشتہ از قبر اثری نیافتند. و ابن جزلی ملخص و منقولاً ابن بطوطہ گوید کہ بعضی گویند او در جنگ صفین با ابی المثنین علی علیہ السلام بودہ و بدی کشتہ شد و این اصح است! ۲

۱- عیناً نقل از ترجمہ اجیاء العلوم الدین (ج ۲) ص ۳۳۶.
 ۲- عیناً نقل از لغت نامہ دہخدا، ص ۵۱۰ (الف بخش دوم - شماره مسلسل ۱۵۷).

ماخذ و منابع

در حواشی و پیشگفتار از کتابهای زیر بهره‌مند شدیم:

- ۱- اجیاء العلوم الدین (جلد چهارم)، از امام ابو حامد محمد بن محمد غزالی، ترجمان مویذ الدین - محمد خوارزمی، بکوشش حسین خدیو جم، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، تهران، ۱۳۵۳ ش.
- ۲- انسیر، از مولانا یعقوب چرخ، نسخه خطی شماره ۵۸۶۶، مخزن کتابخانه گنج بخش مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان اسلام آباد.
- ۳- تاریخ عباسی (اردو) تصنیف سید شریف احمد تهرافت نوشاهی، نسخه خطی مخزن قبة نوشاویه، ساہن پال شریف بخش کجرات.
- ۴- تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی (۲ مجلد)، نوشته شادروان سعید نفیسی، انتشارات کتابفروشی فروغی، تهران، ۱۳۴۴ ش.
- ۵- تذکرۃ الاولیاء، از شیخ فرید الدین عطار نیشابوری، بررسی، تصحیح متن، توضیحات و فہارس از دکتر محمد استعلامی، انتشارات زوار، تهران، ۱۳۴۶ ش.
- ۶- تذکرۃ مشائخ نقشبندیہ (اردو) تالیف علامہ نور بخش توکل، مع تکرار از محمد صادق قصوری، ناشر نوری بک دپو، لاہور، ۱۹۷۶ م.

- ۷- تفسیر یعقوب چرخئی، از حضرت مولانا یعقوب چرخئی، انتشارات حاجی عبدالغفار
پسران تاجران کتب، رگ بازار قندھار (افغانستان)، مطبع اسلامیہ سیم
پریس، لاہور، ۱۳۳۱ھ ق.
- ۸- دائرۃ المعارف اردو (چاپ جدید) ناشر شرکت پسران فیروز، لاہور،
۱۹۶۸م (اردو انسائیکلو پیڈیا (نیا ایڈیشن) فیروز سنز لمیٹڈ لاہور،
(۱۹۶۸ء)
- ۹- خزینۃ الاصفیاء (جلد اول) از مفتی غلام سرور لاہوری، ناشر مطبع منشی نو لکشور،
کراچی، ۱۳۳۲ھ ق.
- ۱۰- ریشات عین الحیات، از ملا علی بن حسین الواعظ الکاشفی، نسخہ خطی، شمارہ
۳۱۲، مجوزہ کتابخانہ گنج بخش مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان اسلام آباد.
- ۱۱- الصحیح المسلم (جلد دوم) از امام مسلم بن الحجاج، (مطبع و تارتخ طباعت ندارد).
- ۱۲- فرہنگ سخنوران، تالیف دکتہ عبدالرسول خیامپور، چاپ چاپخانہ شرکت سهامی
چاپ کتاب آذربایجان، تبریز، ۱۳۴۰ش.
- ۱۳- فصل الخطاب لوصول الاجاب الفارق بین الخطاء والصواب، تالیف
خواجہ محمد یار سا، نسخہ خطی در ملک آقای حضرت صاحبزادہ مولانا محمد اسماعیل
صاحب سجادہ نشین خانقاہ شریف احمدیہ سعیدیہ، موسی زئی شریف،
بخش دیرہ اسماعیل خان.
- ۱۴- فہرست کتابہای چاپی فارسی (۲ مجلد)، گرد آورنده خانباہا مشار، انتشارات

بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران، ۱۳۲۷ ش

۱۵- فهرست نسخہ های خطی کتابخانہ گنج بخش (جلد ۲)، نوشته آقای محمد حسین تسبیحی،

انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان اسلام آباد، ۱۳۹۴ هـ.ق.

۱۶- فهرست نسخہ های خطی فارسی (ج ۳ و ۴)، نگارندہ آقای احمد منزوی، انتشارات

موسسہ فرہنگی منطقہ یی، تهران، ۱۳۵۰ و ۱۳۵۱ ش.

۱۷- قدسیہ، تالیف خواجہ محمد پارسا، بامقدمہ و تحشیہ و تصحیح و تعلیقات، ملک محمد اقبال

انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد، ۱۳۹۵ هـ.ق.

۱۸- قصر عارفان، از مولوی احمد علی، از نشریات مجلہ دانشکدہ خاورشناسی لاہور،

۱۹۶۵ م (ناشر اورینٹل کالج میگزین لاہور).

۱۹- کارنامہ بزرگان ایران، نشریہ ادارہ کل انتشارات و رادیو ایران، تهران،

۱۳۳۰ ش.

۲۰- کشف الاسرار و عداۃ الابرار (جلد ۱ و ۲ و ۳ و ۴ و ۵ و ۶ و ۷ و ۸ و ۹)، معروف بتفسیر خواجہ

عبد اللہ انصاری، تالیف ابو الفضل رشید الدین المیبدی، بسعی و ابنما علی

اصغر حکمت، انتشارات کتابخانہ ابن سینا، تهران، ۱۳۴۴ هـ.

۲۱- کشف المحجوب، از ابوالحسن سید علی بن عثمان بجویری، اردو ترجمہ از ابوالحسن

سید محمد احمد قادری، ناشر اسلامیک بوک فاندیشن، لاہور، ۱۳۹۷ هـ.

۲۲- کلیات شمس یادیوان کبیر (جز ہفتم)، از فقار مولانا جلال الدین محمد مشہور ببولی

باصححات و حواشی بدیع الزمان فوزانفر، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۳۹ ش.

- ۲۳- لطائف نفسیہ در مناقب و فضائل اولیسیہ، از ناشناس، نسخہ خطی شماره ۴۲۹۲،
مخزنہ کتابخانہ گنج بخش مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد۔
- ۲۴- لغت نامہ، تالیف علی اکبر دہخدا (آ۔ ابوسعہ) چاپ مجلس شورای تهران،
۱۳۲۵ ش و (ابوسعہ۔ اثبات) ایضاً و (الف بخش دوم) "۵" شماره مسلسل
(۱۵۷)، مطبوعہ بہمن و اسفند ۱۳۴۸ ش، دانشگاه تهران و حرف "ح"
"۵" شماره مسلسل (۲۸) ۱۳۳۸ ش و (حرف سین - ع، شماره مسلسل ۹۸)،
۱۳۴۳ ش۔
- ۲۵- مثنوی معنوی (۶ دفتر) از مولانا جلال الدین رومی، ناشر مطبع نو کشور لکھنؤ، ۱۳۳۳۔
- ۲۶- مجمع البحار (ج سوم)، از شیخ محمد ظاہر، ناشر مطبع نو کشور، (تاریخ چاپ ندارد)۔
- ۲۷- مرآة المثنوی، از تلمذ حسین، ناشر اعظم استیم پریس، حیدرآباد دکن ۱۳۵۲۔
- ۲۸- مرقاة المفاتیح شرح مشکوٰۃ المفاتیح (جلد ۱۱) از ملا علی قاری، ناشر مکتبہ ادبیہ ملتان۔
- ۲۹- معجم المفہرکس لا لفاظ الحدیث (جلد ۷)، مطبوعہ مصر (تاریخ طباعت ندارد)۔
- ۳۰- نائیرہ، از مولانا یعقوب چرخ، با مقدمہ و حواشی خلیل اللہ خلیلی، (با ضمیمہ نائیرہ جامی) ناشر
انجمن تاریخ افغانستان کابل، ۱۳۵۲ ش۔
- ۳۱- نفحات الانس از عبد الرحمن جامی، ناشر مطبع اسلامیہ استیم پریس، لاہور۔
- ۳۲- ہفت اقلیم (جلد اول)، اثر امین احمد رازی، با تصحیح و تعلیق، جواد فاضل، انتشارات
کتابفروشی علی اکبر علمی و کتابفروشی ادبیہ، تهران، (تاریخ چاپ ندارد)۔

راہنمای رسالہ ابدالیہ

- ۱۔ نام کسان.
- ۲۔ نام جاہا.
- ۳۔ کتابنامہ
- ۴۔ آیات قرآن مجید.
- ۵۔ احادیث نبوی صلی اللہ علیہ وسلم.
- ۶۔ گروہا و اصطلاحات عرفانی.
- ۷۔ ابیات.

۱- نام کسان

خاتم انبیاء (ص)، مصطفیٰ (ص) [ص ۱۳۰۴]

۳۵۰۳۴۰۳۲۰۳۰۲۷۰۱۷

سآ ۳۰

سجاوندی شمس العارفین غزنوی ۲۱

سمعان ۳۰

شمویل (ع) ۳۵

صاحب ستر رسول (ص) رک: حذیفہ (رض) ۱۷

عبد اللہ بن مسعود (رض) ۱۳

علاء الدولہ سمنانی ۱۷

علاء الدین عطاء خواجه ۱۱، ۲۴، ۲۵

محمود غازی (غزنوی) سلطان ۸-۱۰

ملکان ۳۰

نوح (ع) ۲۵، ۳۰

یعقوب بن عثمان بن محمود بن محمد بن محمود

الغزنوی ثم الپرخنی ثم السررزی ۱

ابو الحسن علی بن عثمان الغزنوی، شیخ ۰۹۰۵

۱۲۰۱۰

ابوسعید ابی الخیر ۵

اعتصام قرنی ۲۶

ایاس (ع)، خواجه ۲۸، ۲۹، ۳۶

اوس قرنی ۲۷

بلیان ۳۰

جلال الدین رومی (عارف رومی) ۱۹، ۷

چرخنی (رک: یعقوب)

حذیفہ بن یمانی (رض) ۱۶

حمید الدین شاشی ۱۱

خضر (ع)، خواجه ۲۸-۳۶

خواجه نقشبند (خواجه بہاء الحق والدین البخاری)

خواجه علاء الحق والدین ۱۱، ۱۲، ۱۳

رسول اللہ صل اللہ علیہ وسلم (رسول (ع))

۲- نام جاہا

چرخ ۲۸

بخارا ۳۴

عرفات ۳۳

غزنی ۸

منا ۳۳

ہند ۸، ۹، ۱۱

خانہ های انصاریاں ۳۵

خوارزم ۱۲

سراندیب ۹

سمرقند ۳۴

۳۔ کتابنامہ

کشف المحجوب ۶

وقوف قرآن ۲۱

تفسیر عین المعانی ۲۱

صحیح بخاری ۳۲

۴۔ آیات قرآن مجید

اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ

لَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۳

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ ۵

فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ

رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِمَّنْ

لَدُنَّا عِلْمًا ۳۲

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى

الْأَرْضِ هَوْنًا ۳

أُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَ

الْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ

بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ۲

إِلَّا أَنْ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا

هُمْ يَحْزَنُونَ ۳

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا

لِنُفْسِدِيكَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ ۲۶

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ

۵- احادیث نبوی صلی اللہ علیہ وسلم

ان لله ثلاثاته نفس قلوبهم على قلب آدم صلوات الرحمن عليه وله اربعون قلوبهم على قلب موسى عليه السلام وله سبعة قلوبهم على قلب ابراهيم عليه السلام وله خمسة قلوبهم على قلب جبرئيل عليه السلام وله ثلاثة قلوبهم على قلب ميكائيل عليه السلام وله واحد قلبه على قلب اسرافيل عليه السلام ۱۳

انى لا احد نفسى الرحمن من قبل اليمين ۲۷

خبر عن الله تعالى اولياء تحت قباى لا يعرفهم غيرى اى لا يعرفهم احد الا بتأييد الله ۲۲

لان يهدى الله بيدك واحدا مما طلعت عليه الشمس ۲۲

ما من مومن يقول صلى الله على محمد الا نصر الله قلبه ونوره ۳۵
المؤمن مع من احب ۵
من احب قوما فهو منهم ۴

۶- گروه ها و اصطلاحات عرفانی

استماع کلام اللہ ۳۳	ابدال ۱۳
اوتاد ۱۳	ابدالان ۲۷
اولیاء ۲۵۰۱۳۰۱۳۰۴	ابرار ۱۳
اولیاء اللہ ۷۰۴۰۲	اخیار ۱۳

الساکنین ۱۷	اولیاء عزلیان ۲۶
الساثرین ۱۸	اولیاء عشرتی ۲۸
ستی ۱۲	اہل حل و عقد ۱۳
سماع ۳۳	اہل سنت و جماعت ۳۶
صوفیان ۱۷، ۱۸	پہنان بودن از چشم مردم ۶
طالبان ۲۴	جماعتی پاکان ۱۷
طالبان حق ۲۲	حشویان ۶
طالب صادق ۲۱	خاصان خدا ۱۳
الطالبین ۱۷	خلعت ۲۴
الطاہرین ۱۸	خواب رحمانی ۲۹
طی ارض ۱۶	دل آدم (ع) ۱۵
عزلیتی ۲۴	دل ابراہیم (ع) ۱۵
عزلیان ۱۷، ۲۰، ۲۱، ۲۴، ۲۶	دل اسرافیل (ع) ۱۵، ۱۸
عشرتیان ۱۸، ۲۰	دل جبرئیل (ع) ۱۵
علامات اقطاب ۲۴	دل صفای صوفیان ۱۶
غوث ۱۳	دل محمد رسول اللہ (ع) ۱۸
قطب ۱۳، ۱۷، ۱۹، ۲۴، ۲۶، ۲۸	دل موسیٰ (ع) ۱۵
قطب الابدال ۱۷، ۱۸، ۲۱، ۲۶	دل میکائیل (ع) ۱۵
قطب الارشاد ۱۸، ۲۱، ۲۳، ۲۶	دلیل طالبان ۲۱
قطب عزلیتی ۲۴	دلیل عینی ۷

معتزلی ۱۲	قطب عشرتی ۲۱
معتزلیان ۶	قطب الوقت ۲۴
مکتوبات ۱۲	کرامت ۶
نقباہ ۱۳	کرامات ۱۶
الواصلین ۱۸	گزشتن بردریابی پل و کشتی ۱۶
وجہ ۳۳	مریدان ۲۲
وحی ۲۳، ۳۴	المریدین ۱۷، ۱۵

۷- ابیات

رحمت کئی بود ہم نام را ۳	رحمت جزوی بود مر عام را
چونی ای درویش واقف کن مرا ۷	گفت بہلول آن یکی درویش را
ور جویانی دان کہ ترا جویان است ۲۳	جویندہ از آن نہ کہ جویا، تونبیت
خواہ از نسل عمر خواہ از علی است ۱۹	پس امام حق قائم آن ولی است
گرچہ جان جملہ کافر زحمتت ۳	بر ہمہ کفار مارا رحمتت
ہر کجا خواہد فرستد تعزیت ۸	ہر کجا خواہد فرستد تمنیت
قصد صورت کرد و بر اللہ زد ۲۰	ای بسا کس را کہ صورت راہ زد
کم کسی ز ابدال حق آگاہ شد ۲۰	جملہ عالم زین سبب گمراہ شد
ملک طلبش بہر سلیمان ندهند ۲۳	منشور غمش بہر دل و جان ندهند
اختران ز آن سانکہ خواہد آن شود ۸	بیل جوہا بہ مراد او رود
وصف ایشان کردہ ام اینم نہ بس ۴	گوئیم مردان رہ را پیچ کس

	فارس صیحاء ادام الیوم الیوم	رها بین ظلماً اذا اللیل اللیل
۳۱	رجال محارِب حرب مکبهم	لدی ربهم انفسالهم اثقل
۴	گر نیم ز ایشان از ایشان گفته ام	خوش دلم کین قصه از جان گفته ام
۲۰	خاکپایش شو برای این نشان	تا شوی تاج سرگردن کشان
۷	گفت چون باشد کسی که جاودان	بر مراد او رود کار جهان
۸	گفت ای شده راست گفتی ، همچنین	در فرو سیای تو پیدا است این
۳	زان بیاورد اولیاء را بر زمین	تا کند شان رحمت للعالمین
۸	زندگی و مرگ سه هنگام او	بر مراد او روانه کو کجی
۲۰	تا که نفریبد شما را شکل او	نقل او شاید به پیش از نقل او
۸	سالکان راه هم بر کام او	ماندگان راه هم بردام او
۲۰	خاک شد جان و نشانیهای او	بست بر خاکش نشان پای او
	و از برای صوفیان پاک بزم آراسته	و آنکهاں آن صوفیان را الصلا آموخته
۱۹	از میان صوفیان آن صوفی محبوب را	ستر محبوبی در خلا آموخته
۱۹	مدی و هادی وی است ای نیکجوی	هم نهان و هم نشسته رو بروی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
رَبِّد

الحمد لله الذي زين السماء الدنيا بمصابيح وجعلها رجوما للشياطين وزين
بالرسل والانبيا والاولياء والعلماء وجعلهم حججا وبراہین ^{الظلمات} برفعهم
واشكوك من العالمين والصلوات والسلام على سيد المرسلين محمد وآله
واصحابه والتابعين ابي يوم الدين ورحم الله علي استاذنا وشارحنا
واولادنا واصحابنا وجميع المسلمين وبعد فيكون من ضعيف راجي للعفو
الرجي يعقوب بن عثمان بن محمود بن محمود الغزنوي ثم الجرجاني ثم السري
غفر الله له ولهم والحق المؤمنون بعد از رسل وانبيا واولياء الله انك
رشدان خلايق اند بكمات الوهيت و بعضي را بو عطف و نصحت ^{بعضي}
باقامت حج فاعلمه بران ميخوانند و مثالا لامر رب العالمين و انتشار
المرسلين عليه الصلوات والسلام قال الله تعالى ادع الي سبيل ربك
بالحكمة و الموعظة الحسنه و جاد لهم بالتي هي احسن انفسهم

نسخه دیوان ہند۔ تصویر نسخہ های دیگر در ترجمہ اردو

ماه رجب و یکدیگر را بی دریا بند و مصافی میکنند بامید آنکه خواجہ را دریا بند
 و پیش از آمدن وحی بحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صحبت میداشته اند فاما
 رسول صلی اللہ علیہ وسلم روایت از انجی شناخته است در آن وقت ^{خواجہ}
 بسیار از رسول صلی اللہ علیہ وسلم روایت کرده و یکی از آنها این است که
 حضرت خضر علیہ السلام گفته است که پیش رسول صلی اللہ علیہ وسلم بودم در
 از خانهای انصاریان تا بسیاری از باران غمناک بودند می ترسیدند از دشمنان
 رسول صلی اللہ علیہ وسلم گفت ما من مومن بقول صلی اللہ علیہ وسلم محمد الا نصر اللہ
 قلبه و نوره خواجہ خضر سر مودند که من و الیاس در پیش اشمویل علیہ السلام
 بودیم که دشمنان بسیار علیه کردند بر ایشان اشمویل علیہ السلام گفت
 مریار آن خود را که بگوئید صلی اللہ تعالی علی محمد و حمده آرید یا فرآن ^{بجمله آورند}
 بگو گفتند که صلی اللہ علی محمد دشمنان ایشان هزیمت یافتند و در دریا غرق
 شدند خواجہ حضرت این دعا را بسیار میگوید یا حی یا قیوم یا لا اله الا انت
 اذ ^{بجمله آورند} قلوبنا بنور معرفتک ^{بجمله آورند}
 خضر و خواجہ الیاس علیهما السلام همه اولیا غیب و شهادت
 بر مذہب سنت اند اللهم شبتنا علی ذالک آمین یا رب العالمین ^{بجمله آورند}
 سنت تمام شد رساله ابدالیه روزت شنبه تاریخ ۲۳ ترم حادس الاول
 سال موافق صلوات عالم گرتا، غارت ^{بجمله آورند} سر عام نوشته فقر محبت اللہ

Following is the list of books written by Maulana Yaqub Charkhi.

- (a) **TAFSEER YAQUB CHARKHI**, Completed in 851 A.H. containing "Tasmia", Tauz Sura-e-Fateha" and exegesis of two Chapters of Quran.
- (b) **RISALA-E-NAAYIA**, based on the commentry of the Introduction of Maulana Jalaluddin's **Masnavi-e-Ma'navi** published in 1326 A.H. by the Anjuman-e-Tareekh Afghanistan, Kabul.
- (c) **UNSHIAH**, published in 1312 A.H. by Mujtabai Press, Delhi. Its Urdu translation is under publication by the Kutubkhana-e-Serajia, Khanqah Sharif Ahmadiya, Saeedia, Musa Zai Sharif, Dera Ismail Khan, Pakistan.
- (d) **COMMENTARY OF RUBAIYAT-E-ABU-SAEED ABUL KHAIR**.

A manuscripts copy is available in the Ganj Bakhsh Library, Institute of Persian Studies, Islamabad, bearing Serial No. 4448, but is not yet published anywhere.

- (e) **SHARH-E-ASMA-ALLAH**, An exposition of the names of ALLAH in Arabic and Persian.
- (f) **ABDALIYYAH**, a work on SUFISM.

The last treatise given in the above list is being published for the first time along with its Urdu translation by me. I am extremely grateful to the Director, Iran Pakistan Institute of Persian Studies, Islamabad and other friends with whose co-operation I have been able to accomplish this task.

MUHAMMAD NAZIR RANJAH

Islamabad, Pakistan

3-1-1398 A.H. 15-12-1977 A.H.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

In the name of Allah, Beneficent and Merciful

About the Author

Praise be to Allah, Lord of the worlds, and peace and blessings of Allah, upon the Holy Prophet Hazrat Muhammad and all his followers.

The author of this small treatise, Maulana Yaqub Charkhi was son of Usman, son of Mahmud, son of Muhammad, son of Mahmood-al-Ghazanavi-al-Charkhi-al-Serzi, *alias* Yaqub Charkhi. His exact date of birth is not known. There is also very scanty information about his life in the extent sources of his biography.

Charkhi received his early education in Herat and Egypt. In Egypt he was a brilliant student of Maulana Shahab-ud-Din Sirami, a renowned scholar of that time. Hazrat Sheikh Zain-ud-Din was also a class-fellow of Maulana Yaqub Charkhi in the same institution. Permission for issuing Fatwas was also granted to Maulana Charkhi by the Ulema of Bukhara.

The Maulana also met Hazrat Baha-ud-Din Naqshbandi in Bokhara and was very much influenced by him. He also remained for some time with Khawaja Alauddin Attar in Badakhshan.

Charkhi died on 5th Safar, 851 A.H. The author of "Rash-haat" says that Maulana Charkhi was buried in a village, "Halftoo" in Hisar. But according to Saeed Nafeesi he died in Hisare Shadmaan" and buried in "Kalkhurinen" near Doshanbah, capital of Tajikistan. Saeed Nafeesi says that his son Maulana Yousof Charkhi succeeded his father after the latter's death.

The Maulana is the author of several books of importance. He was a poet as well. One of his Quatrains is cited by Amin-ud-Din Razi in his biographical dictionary of poets (Tazkera) : Haft Iqleem.

Now, for the first time we are publishing a small treatise, edited and translated by a young scholar, one of our colleagues in Ganj Bakhsh Library, Mr. Mohammad Nazir Ranjha.

This work has been accomplished under the able and sincere guidance of a well-known Persian scholar, Mr. Ahmad Monzavi, our distinguished colleague who is also working in the same library.

Islamabad, Pakistan

Dr. S. Mehdi Gharavi

Director

Iran Pakistan

Institute of Persian Studies.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

In the name of God, the Beneficent, the Merciful

The conception of the establishment of the Iran Pakistan Insititute of Persian Studies formalized with the will-will to patronize Learning and promote Culture-of His Imperial Majesty Shahanshah Aryamehr of Iran and His Excellency, the President of Pakistan translated in the joint communique of 4th November, 1969.

The Ministry of Culture and Art of Iran and the Ministry of Education and Scientific Research of Pakistan were entrusted with the task of drawing and implementing the project. The goodwill and the zeal of co-operation displayed by the authorities responsible was to such an extent that as soon as the bare outlines of the project emerged clear, preliminary steps were taken to implement it. The nucleus of the Institute was formed in form of a central office at Rawalpindi and it began functioning with no loss of time.

On 23rd October 1971, the Government of Iran and Pakistan signed the Agreement 'regarding establishment of the Iran Pakistan Institute of Persian Studies in Pakistan.' The Institute stood established.

The Agreement begins : The Imperial Government of Iran and the Government of the Islamic Republic of Pakistan being desirous of strengthening and perpetuating the bonds of cultural, educational and linguistic co-operation between the two countries and with the object of arriving at the greatest possible understanding between them through mutual friendly co-operation in these fields, have decided to conclude this Agreement on co-operation in fields of Culture and Education."

And the Constitution defines the objectives of the Institute: "Pakistan is the proud possessor of a cultural heritage which has been enriched through centuries by the Persian Language, Literature and Art. In order to preserve and develop this heritage further 'an Iran Pakistan Institute of Persian Studies, shall be established in Pakistan jointly by the Ministry of Education and Scientific Research, Government of Pakistan and the Ministry of Culture and Art, Imperial Government of Iran...for an indefinite period."

Serial No. 34 Sufism No.8

- Name** : RISALAH-I-ABDALIYYAH
Author : Maulana Yaqub Charkhi
Foreword : Dr. Syed Mehdi Gharavi,
Director, Iran Pakistan Institute of Persian Studies.
Editor : Muhammad Nazir Ranjha
Publisher : Iran Pakistan Institute of Persian Studies, House No. 296,
Street No. 62, F-6/3, Islamabad, Pakistan
Telephone : 23340
Press : Maktaba-e-Jadeed Press, Lahore.
Size : 22×15 cms.
Paper : 70 gm,
Calligrapher : Abdul Aziz.
Date : Khordad 2537 Sn. May 1978 A.D.
Price : 20 Rupees Pakistani
Rights of Publication reserved by the Editor and Publisher.

RISALAH-I-ABDALIYYAH

by

MAULANA YAQUB CHARKHI

Edited and annotated with an Introduction

by

MUHAMMAD NAZIR RANJHA

**IRAN PAKISTAN INSTITUTE OF
PERSIAN STUDIES ISLAMABAD**

RISALAH-1-ABDULLIYYAN

INHALATUL QALB NAHQIYAH QUR'ANIL KARIM

KIRIMAN TERSEBUT BERTITIK DARI KIRIMAN TERSEBUT
TERKANDUNG DARI KIRIMAN TERSEBUT

RISALAH-1-ABDULLIYYAN

INHALATUL QALB NAHQIYAH

KITABUL QUR'ANIL KARIM
TALAFUZIYAH

مَدَامِي

مَدَامِي

مَدَامِي

578/1